

Frits de Lange
Licht en zwaar *Voor*
zwervers en andere
spirituelen

Licht en zwaar. Voor zwevers en andere spirituelen

Frits de Lange

Inhoud:

Ondraaglijk licht

Religie

Drie spirituele lessen

Zwaartekracht

De hefboom

Wortels

Aandacht

Liefde

Licht

Voorzienigheid

Leren knielen

Ondraaglijk licht

We leven licht. Ontworsteld aan de druk van tradities en aan de dwang van geloofsgemeenschappen, individualiseren we in hoog tempo. Onze tijd is er niet alleen een van zwevende kiezers, maar ook van 'zwevende gelovigen' (Joep de Hart). We willen steeds meer ons leven inrichten volgens eigen keuzes. Dat maakt ons vrij van de knellende banden van conventies, van de druk van 'zo hoort het'. Dat lucht op, maar het maakt ons ook geestelijk labiel en eenzaam.

De zwaren en de lichten – zo werden vroeger de orthodoxe gelovigen van de vrijzinnigen onderscheiden. Zij die leefden volgens de letter en zijn die het niet zo nauw namen. Nu zijn we bijna allemaal even licht geworden. Ongebonden spiritueel.

We leven in vluchtige tijden. We individualiseren niet alleen, maar globaliseren ook. In hoog tempo mixen culturen en religies met elkaar, na duizenden jaren afzonderlijke ontwikkeling. Tot nog toe leken de wereldgodsdiensten hecht verankerd in gesloten cultuurgemeenschappen. Nu zwermen immense migratiestromen de wereld over. Syncretisme, vroeger een ketterij, wordt een levensbeschouwelijke overlevingsstrategie. Een portie christendom, een dot mindfulness, een scheut boeddhisme, een brok levenskunstfilosofie – je maakt je eigen wat je denkt nodig te hebben om het leven aan te kunnen. In alle voorlopigheid, want morgen kan het anders zijn. Hypes en trends wisselen elkaar snel af. Want identiteiten moeten 'vloeibaar' zijn, om snel en flexibel te kunnen inspelen op wat er dan speelt.

'Lichte' gemeenschappen, dat is dan ook het enige wat mogelijk lijkt in een hyperdynamische samenleving. Vluchtige verbintenissen zonder al te veel commitment. Met een *exit option*, voor als we ons er niet meer bij thuis voelen of men te dicht op onze huid komt zitten. Individualisering betekent niet dat we minder sociaal geworden zijn. We zijn op anderen aangewezen, hunkeren naar erkenning, snakken naar liefde. We zoeken naar gemeenschap. Naar die ene man of vrouw, naar goede vrienden. Maar het leven is lang, en wij blijven niet wie we waren. Daarom moeten banden niet te vast zijn, relaties niet te hecht.

Internet bracht ons het WorldWideWeb en versnelde de globalisering. Nu vinden we met behulp van de sociale media de virtuele gemeenschappen die passen bij een globale samenleving. Via Facebook verzamelen we vrienden, die méér vriend zijn dan onze oude kennissen, maar minder dan de boezemvriend door dik

en dun. Een nieuwe categorie relaties, die we nog niet kenden. Facebookvrienden zijn met hun berichten op jouw tijdlijn heel nabij. Maar ze blijven tegelijk op afstand op het beeldscherm. Bij iemand aanbellen in *real life* of gewoon iemand opbellen in *real time* wordt als een ongevraagde intimiteit ervaren. Ook sociaal gezien leven we in lichte tijden.

Door virtualisering lijkt een groot deel van ons leven zich af te spelen in een werkelijkheid, die geen werkelijkheid is. Achter het beeldscherm en met een headset op je oren vergeet je soms dat je een lichaam hebt, en dat je maar op één plaats tegelijk kunt zijn en maar één leven hebt te leven. In de virtuele verbeelding lijken we te kunnen ontsnappen aan de beperkingen van de echte wereld, en meer dan één identiteit te kunnen verwerven. Trouwens, wat is 'de echte wereld' eigenlijk?

Een kunstenaar die in een radiointerview naar zijn visie op de wereldpolitiek werd gevraagd, hoorde ik antwoorden dat hij die niet had: 'Ik leef in mijn eigen bubbel'. Misschien dat hij steeds minder een uitzondering is. Politiek is immers iets dat niet gebeurt als het niet op mijn beeldscherm komt. Voor een wereld die ik niet wil scherm ik me letterlijk voor af. De filosoof Ludwig Wittgenstein kon overal geconcentreerd denken, of het nu in Wenen of in Cambridge was, omdat – zeiden zijn collega's – 'hij zijn eigen zuurstof meebracht'. Ik heb dat zelf nooit gekund, en me altijd door mijn omgeving van mijn stuk laten brengen of laten inspireren. Misschien moet ik het leren? Want kun je ooit anders overleven in de 21^e eeuw als je niet je eigen zuurstof meebrengt in je eigen bubbel?

Individualisering en virtualisering maakt de band tussen onszelf en 'de' realiteit losser. Ook van ons lichaam dreigen we te onthechten. Het lichaam wordt getraind en vertroeteld, maar lichaamsbeelden lijken belangrijker dan de lijfelijke zelf. Ons lichaam is onderdeel geworden van ons individuele levensproject, een instrument om onze sociale identiteit te construeren. 'Uit stof zijn gij genomen en tot stof zult gij wederkeren', zegt het Bijbelse scheppingverhaal. 'Adam' heet daar de mens, letterlijk: aardeling. Door de virtualisering van de wereld vervreemden we steeds meer van het aardgebonden karakter van ons bestaan. We *ontlijven* (Ad Verbrugge). Op 28 juni 2013 werd de eerste Nationale Modderdag voor kinderen georganiseerd, met 'allerlei spetterende activiteiten met aarde, water en zand'. Pedagogen beschouwen spelen met modder als een 'sensopathisch spel', lees ik in de krant. 'Kinderen beleven met hun lichaam wat het met ze doet.'

Wij zijn ons brein, zeggen sommige wetenschappers. Is het lichaam dan eigenlijk nog meer een vehikel voor ons brein?

Transhumanisten dromen van een voortzetting van onze intelligentie buiten de aardse biosfeer, zonder de ballast van het sterfelijk lichaam. Dan pas zullen we echt ontsnapt zijn aan wat mens-zijn zo zwaar maakt: het mee te zeulen lijf, dat met de poten in de modder staat.

De droom om los te komen van de aardse condities is zo oud als de mensheid. In de Griekse mythe wordt Daedalus, de architect van het labirint van koning Minos op Kreta, met zijn zoon Icarus op het eiland gevangen gezet. Een zwaar leven. Hij bedenkt een manier om te ontsnappen: hij bouwt vleugels van een houten raamwerk, bedekt met veren, vastgezet met was. Omdat de was kan smelten, waarschuwt Daedalus Icarus om niet te hoog en dicht bij de zon te vliegen, maar ook niet te laag, omdat de vleugels te zwaar zouden worden van het zeewater. Icarus vliegt, hij zweeft, hij is bevrijd! In zijn enthousiasme wordt Icarus roekeloos; hij vliegt te hoog zodat de was door de warmte van de zon smelt en hij neerstort in de Egeïsche Zee. Meestal wordt de mythe uitgelegd als een waarschuwing tegen menselijke hoogmoed. Alle aandacht gaat uit naar Icarus: hoogmoed komt voor de val. Maar we vergeten dat het om een vlucht gaat, en dat het Daedalus wel lukt: een geslaagde escape.

Maar is lichter leven de oplossing, en niet veeleer deel van het probleem? We zijn bevrijd van knellende tradities en verstikkende gemeenschappen. Het alziende oog van de straffende God heeft plaats gemaakt voor de alomtegenwoordige pressie om zelfscheppend individu te zijn. Het geloof in de vrije, door passie gedreven, tot op het bot gemotiveerde enkeling is het collectieve dogma van deze tijd. Je moet iets maken van je leven, en als het moet elke dag opnieuw iets anders, om geen loser te zijn. Innoveren is allang niet meer alleen een bedrijfsstrategie; het is een psychologisch dictaat. Waar haal je de moed en energie, creativiteit en motivatie vandaan om je zelf voortdurend opnieuw uit te vinden? De noodzaak om licht te leven en voortdurend alle schepen achter je te verbranden is een onmogelijke double bind geworden, net zo onmogelijk als 'wees spontaan!' Lichter willen leven is geen gemakzucht, maar een overlevingsstrategie.

Lijden we niet eerder onder de *ondraaglijke* lichtheid van het moderne bestaan dan onder de zwaarte? Milan Kundera's filosofische roman met die intrigerende titel suggereert het. 'Is zwaarte werkelijk verschrikkelijk en lichtheid schitterend?' vraagt hij zich af aan het begin van zijn roman, waarin de complexe liefdesgeschiedenis van twee mannen en twee vrouwen centraal

staat, de gescheiden Tomas en Tereza, en de getrouwde Franz en zijn minnares Sabina, die ook een relatie met Tomas onderhoudt. 'Zwaarte' verwijst in de levens van Kundera's personages voortdurend naar relationele gebondenheid, overgave, verantwoordelijkheid, compassie, medeleven. Naar dat wat noodzakelijk is, en waar geen ontkomen aan is. 'Licht' staat bij hem voor ongebonden vrijheid.

Is dat dan niet het probleem: dat we ons niet meer kunnen overgeven en weten te binden? Da we dat niet meer willen: niets achterhouden, ons uitleveren aan iets of iemand, eerder, groter dan onszelf?

'In de liefdespoëzie aller tijden verlangt de vrouw ernaar de zware last van het mannenlichaam op het hare te voelen. De zwaarste last is derhalve ook het beeld van de meest intense levensvervulling. Hoe zwaarder de last, des te dichter bij de grond, des te werkelijker en echter is ons leven.

De absolute afwezigheid van een last daarentegen veroorzaakt dat de mens lichter wordt dan lucht, omhoog vliegt, boven de aarde en het aardse bestaan zweeft, slechts voor de helft werkelijk wordt en zijn bewegingen even vrij als zinloos zijn.

Wat moeten we dan kiezen? Zwaarte of lichtheid?'

Zwaarte en lichtheid – we stuiten hier op 'de geheimzinnigste en dubbelzinnigste van alle tegenstellingen', schrijft Kundera. Parmenides oordeelde in de zesde eeuw voor Chr. : lichtheid is positief, zwaarte negatief. Maar had hij gelijk? Als Tereza Tomas verlaat lezen we: 'Hij leefde al zeven jaar gebonden aan haar en haar ogen volgden al zijn gangen. Het was alsof ze een ijzeren bol aan zijn enkels had vastgebonden. Nu was zijn stap veel lichter. Hij zweefde bijna. Hij bevindt zich in het magische veld van Parmenides: hij verheugde zich om de zoete lichtheid van het bestaan.' Maar nog geen dag later slaat zijn stemming om, als hij zich voorstelt hoe Tereza vanuit Genève naar Praag terugreist om daar zonder hem alleen te gaan leven:

'Tijdens het weekeinde voelde hij hoe de zoete lichtheid van het bestaan hem uit de diepte van de toekomst tegemoet kwam. 's Maandags werd hij getroffen door een zwaarte die hij nog niet eerder had gekend. Alle tonnen ijzer van de Russische tanks waren niets in vergelijking met deze zwaarte. Niets is zwaarder dan medeleven. Ook je eigen pijn is niet zo zwaar als de pijn die je voelt met iemand, voor iemand,

namens iemand, vele male vermenigvuldigd in je fantasie, weerkaatst door honderden echo's.'

Tomas kan de scheiding van Teresa niet verdragen en reist haar achterna, weer naar Praag, waar hem onder Russische bezetting een zwaar leven (de succesvolle chirurg wordt noodgedwongen glazenwasser) tegemoet gaat. 'Es muss sein', laat hij zich ontvallen tegenover de Zwitserse ziekenhuisdirecteur als hij zijn ontslag neemt. Een toespeling op Beethoven, die boven het laatste deel van zijn laatste kwartet aantekent: 'Der schwer gefasste Entschluss', de moeizaam genomen beslissing. Het lijkt alsof hier wikkend en wegend, een autonoom individu aan het woord is, dat in ongebonden vrijheid een redelijke keuze maakt. Maar Beethoven's kwartet is slechts op twee motieven geschreven: een toonzetting van de vraag Muss es sein? En het antwoord: Es muss sein! Es muss sein! Hij wordt gedreven door zijn liefde voor Tereza, waaraan hij zich gewonnen moet geven.

'Voor Beethoven was, in tegenstelling tot Parmenides, zwaarte iets positiefs. "Der schwer gefasste Entschluss", de moeizaam genomen beslissing, is verbonden met de stem van het Lot ('Es muss sein!'); zwaarte, noodzaak en waarde zijn drie van binnenuit met elkaar verbonden begrippen: alleen wat noodzakelijk is, is zwaar, alleen wat weegt heeft waarde. (...O de grootsheid van de mens berust er voor ons op dat hij zijn lot draagt zoals Atlas het hemelgewelf op zijn schouders droeg. Beethovens held is een heffer van metafysische gewichten.'

Icarus versus Atlas, Beethoven tegenover Parmenides, zwaarte tegenover lichtheid – het is geen uitgemaakte zaak wie van de twee de voorkeur verdient. In Kundera's roman blijft de uitkomst onbeslist ('Een roman is geen bekentenis van de auteur, maar een onderzoek naar het menselijk leven in de val die de wereld is geworden,' schrijft hij) maar de titel wijst wel in een richting. Het bestaan in ongebonden vrijheid en onverschilligheid, waarin je jezelf niet meer weg wilt geven aan iets dat of iemand die groter is dan jezelf, is een *ondraaglijk* licht bestaan geworden. Een leven zonder overgave of binding is een heerlijk leven, concludeert Tomas, als hij na verloop van tijd zelfs zijn innerlijke drijfveer om arts te zijn voelt wegebben. Hij brak in een oogwenk voorgoed met zijn vrouw en met zijn zoon, en had ook de breuk met zijn ouders als een opluchting ervaren. Nu breekt hij ook met het 'Es muss sein!' van zijn liefde voor de geneeskunde. Hij doet nu dingen die hem totaal niet interesseren en hij vindt het prachtig. 'Opereren was jouw roeping', zegt Tereza aan het slot van de roman tegen Tomas. 'Roeping is flauwekul, Tereza. Ik heb geen roeping. Niemand

heeft een roeping. En het is een enorme opluchting om te ontdekken dat je vrij bent, dat je geen roeping hebt.' Tomas neemt het woord 'roeping' zo vaak in de mond dat hij niet mee geloofwaardig is. Zijn bestaan is licht, te licht geworden om nog van betekenis te kunnen zijn.

-0-

Religie

Godsdienst heeft altijd gefungeerd als middel om mensen te laten aarden en wortelen. Een instrument om nieuwe generaties hun plek te laten vinden in een wereld die er was vóór hen en voort bestaat ná hen. De verzoening met de moeiten van het leven met het lot van stervelingen werd, met dogma en ritueel, onderwezen aan de kinderen. Godsdienst als initiatie in de zwaarte van het bestaan. Religio – het woord verwijst naar verbinding. Religie is dat wat mensen verbindt aan elkaar, aan de aarde, aan henzelf, aan God. Maar wat als ook de religie licht dreigt te worden, en niet meer in staat is te verbinden? 'Spiritualiteit' staat vandaag eerder voor een vorm van individuele zelfhulp voor volwassenen om te ontsnappen aan de zwaarte van het dagelijks bestaan. Geen initiatie in de moeiten van het leven, maar een verlossing eruit. Nieuwe vormen van religiositeit wijzen ons liever niet op verantwoordelijkheden, maar leren ons de *onthechting*. 'Wij Westerse mensen vergeten dat we over een blijde kern beschikken die altijd tot je beschikking is', schrijven Fidessa Docters van Leeuwen en Kirstin Hanssen, auteurs van *Living Light. Een lightstyle inspiratieboek*. 'Ongeacht waar je bent, wat je doet en wat je omstandigheden zijn. Door mediteren kun je weer in contact komen met je diepste ik, en makkelijker voorbij de dagelijkse ruis in het dagelijks leven gaan. Zo kun je terugkeren naar de basis die iedereen van ons bezit: geluk.'

Hoe voorkomen we dat ook de ongebonden spiritualiteit een fatale *escape* wordt, een Icarusreligie? Hoe houden zwevers grond onder de voeten? Is er een spiritualiteit, die het ondraaglijk lichte leven weer gewichtig maken kan? Zodat je niet meer wil ontsnappen aan de druk van het dagelijkse leven, maar je er aan overgeeft en aan wilt binden?

Dat is de vraag die mij hier bezig houdt. Ik ben theoloog, dus zonder God zal het wat mij betreft niet gaan. Maar de gevestigde godsdienstige instituties met hun oude beproefde antwoorden bevinden zich in een crisis. De wetenschappelijke theologie lijkt sprakeloos te zijn geworden. Levende religie heeft behalve een institutioneel en intellectueel, echter ook een mystiek element, beweerde Friedrich von Hügel (1852–1925). Ze zijn alle drie nodig.

Maar ik denk dat het nu vooral de beurt aan het mystieke element in de religie is om de volgende stap te zetten in de volwassenwording van de religieuze cultuur.

De wereld is mondig geworden, 'a world come of age', constateerden theologen een halve eeuw geleden in het spoor van Dietrich Bonhoeffer (1906 – 1945). Iedereen dacht bij mondigheid toen aan een jong-volwassen man, die al discussiërend en debatterend met een klap de deur naar het vaderhuis dichtgooit. We zouden een religieuze tijd tegemoet gaan. Het bleek anders te gaan, religie bloeit als nooit tevoren.

Want waarom ook niet bij 'come of age' aan een oudere, wijze vrouw gedacht? Is ook de religie niet letterlijk op leeftijd, volwassen, tot volle wasdom gekomen?

Als mensen ouder worden, verandert hun spiritualiteit. Kinderen hebben veiligheid nodig en jonge mannen willen weten hoe het zit. Wie begint in het geloof heeft behoefte aan structuur. Een religieus instituut (kerk, moskee of sjoel) biedt overzicht, vaste rituelen en heldere regels. Naar Petrus, de apostel van de vroege kerk, kun je dit het petrinische dimensie van religie noemen. Wie volwassen wordt, gaat op onderzoek uit. Hij laat zich niet meer door de traditie gezeggen, maar gebruikt zijn eigen verstand. Met de apostel Paulus gaat hij op zoek naar de waarheid en de rechte leer. De geschiedenis van de kerk is gevuld met de strijd om het dogma. Wie oud geworden is, staat echter losjes tegenover dit paulinische element, leert de betrekkelijkheid van instituties en geloofsleer in te zien en voelt meer intuïtief aan waar het in de religie om draait. Met de apostel Johannes stelt hij dan niet meer de leer, maar de liefde centraal. Steeds leger aan overtuigingen, wordt hij vervuld van God – al weet hij dan niet meer precies te zeggen waarvoor die drie letters staan. Zo overkomt het veel mensen als ze ouder worden. Het is een bekend proces in de spiritualiteit van de levensloop. Ik herken het ook bij mezelf als gelovige: minder op de leer, lossier in de kerk, meer op de essentie.

Maar dezelfde drieslag helpt misschien ook om de ontwikkelingsgang van religie en moderne cultuur te begrijpen. De religie is in de mondige wereld immers niet verdwenen, maar zij is volwassener geworden, tot meer wasdom gekomen. Dat betekent vandaag voor het christendom: leger aan zekerheden, maar meer vervuld van God. Zwakker in de leer, maar sterker in de liefde. Bescheidener in aanzien, meer dienstbaar aan anderen. Het is de beurt aan een johanneïsche spiritualiteit.

Mystiek – de weg van de overgave aan het godsverlangen – was ooit iets voor een kleine elite van enkelingen. Wereldvreemden, mentale drop outs met een vleugje godsdienstwaan. Mystici hadden een moeizame verhouding met het religieuze instituut en met de kerkelijke leer. Soms werden ze, zoals Meister Eckhart (1260 – 1327) aan het eind van zijn leven overkwam, als ketter veroordeeld en uit de kerk gezet. Vaak werden ze later toch weer door de kerk omarmd en als zonen en (vooral) dochters binnengehaald. Hun taal was te gewaagd, te gedurfd om gemeengoed te worden als regel voor het geloof. Zij gingen vrijmoedig om met God. ‘De taal van de publieke ruimte is niet die van bruidskamer,’ zei Meister Eckhart.

Mystiek is niet alleen iets meer voor zonderlingen. Haar type spiritualiteit is ingedaald en gemeengoed geworden. Het mystieke element is in de religieus volwassen geworden wereld meer en meer gedemocratiseerd. ‘Wij zijn allen mystici’, schreef de theologe Dorothee Sölle (1929 – 2003). Ikzelf ben er ook al jaren mee bezig, voel me er steeds meer toe aangetrokken, omdat het een vorm van religie is die voorbij de woorden reikt. Dat relativeert enorm mijn dagelijkse werk als theoloog, praten over God.

Het overweldigende gevoel één te zijn met alles wat leeft; het tot jezelf inkeren en ‘verzinken’ in het onbekende; het loslaten van het ego en het ontdekken van het ware zelf; de verwondering, de intensieve vreugde – de centrale elementen in de mystieke ervaring zijn in een geïndividualiseerde cultuur, met religieuze instituties in crisis en een sprakeloos geworden theologie, niet meer voorbehouden aan enkelingen, maar –minder of meer intensief – aan iedereen, die er ontvankelijk voor is. Je hoeft geen religieus virtuoos te zijn om iets van de mystieke godservaring te proeven, schrijft Sölle, getrouwd met een man/collega die haar gedoe met mystiek maar zo-zo vond: ‘Om met het bekendste voorbeeld te beginnen: ik denk aan wat er in de liefde gebeurt wanneer een mens zich volkomen en zonder voorbehoud toevertrouwt aan een ander; dat kun je zonder meer mystiek noemen.’ Wie zichzelf geeft en zich bemind terug ontvangt, ervaart iets van de presentie van God. ‘God is “ghemeyn”’, beweerde de Vlaamse mysticus Jan van Ruusbroec (1293 – 1381). Hij is voor iedereen beschikbaar.

-0-

Drie spirituele lessen

‘Alle natuurlijke bewegingen van de ziel worden geregeerd door wetten die analoog zijn aan die van de zwaartekracht van de materie. Alleen de genade is een uitzondering.’

Zo opent *La Pesanteur et la Grâce* (Zwaartekracht en Genade), het eerste boek van Simone Weil (1909 – 1943) dat na de oorlog wordt uitgegeven en haar op slag postuum beroemd maakte. Ze was in 1943 in Londen aan tuberculose in Londen overleden, uitgeput. In de jaren daarvoor had ze schrift na schrift volgeschreven met adembenemende opstellen en losse gedachten. *Zwaartekracht en genade* bestaat uit korte aantekeningen, naar thema gerubriceerd door Jean-Marie Perrin, de priester met wie ze in 1942 intensieve gesprekken had gevoerd over het katholieke geloof.

Een mystica tegen wil en dank, overweldigd door de liefde van God. Maar tegelijk: een snoeiharde realist, die als filosofe vlijmscherp analyseert hoe heel het leven onontkoombaar door de wetten van de zwaartekracht wordt beheerst. Als zij over licht spreekt, bedoelt ze *lumière*, en nooit *léger*: ze had niets met spirituele zweverij.

Daarom spreekt Simone Weil me aan en lees ik, als een monnik zijn brevier, al jaren haar werk. Net als zij ervaar ook ik God als een Werkelijkheid waar je niet om heen kunt. Ik twijfel soms eerder aan mijn eigen bestaan dan aan het Zijne. Maar net als Simone Weil voel ik ook zijn Afwezigheid en wacht ik op Hem. Ik probeer van haar te leren hoe je dat doet. Niet zoals je bij de bushalte wacht op de bus, maar zoals een beminde wacht op haar Minnaar.

Je kunt Simone Weil met recht een mystiek zwaargewicht noemen. Zij was meer van Beethoven (‘Es muss sein’) dan van Parmenides. Licht leven was voor haar: de zwaarte van het leven ondergaan als een bewijs van de liefde van God. Ik denk dat mensen voor wie het leven ondraaglijk licht geworden van Simone Weil een paar spirituele lessen kunnen leren.

De eerste les is het ontwikkelen van een kosmisch gevoel voor verhoudingen. Erken dat je voor de volle honderd procent deel uitmaakt van een universum dat door krachten wordt beheerst die wetmatig op elkaar inwerken. De aardse ‘zwaartekracht’ werkt op een vergelijkbare manier in de menselijke psyche en in sociale verhoudingen. Dat weten, maakt het makkelijker voor je om de weerstanden en tegenkrachten in je leven te begrijpen.

De tweede les: probeer inzicht te krijgen in wat het leven zwaar maakt, geef het al je aandacht. Als je weet hoe de ‘zwaartekracht’ werkt kun je de zwaarte soms zelfs te slim af zijn en weerstanden en tegenkrachten overwinnen. Ja soms zelfs kun je – als Daedalus – zweven!

De derde les (de moeilijkste): stem in alle vrijheid met de zwaarte van het leven in, aanvaard haar en ga er van houden, zelfs als je onder haar druk bezwijkt of verpletterd wordt. De liefde van en voor God is belangrijker dan jouw ego.

Wie was Simone Weil? Scherpzinnig filosoof, religieus opgegroeid in een agnostisch joods milieu, nooit Godzoeker geweest. En toch: overweldigd door een ervaring van liefde, en daarom intens minnares van God.

Ze wordt op 3 februari 1909 in Parijs geboren als dochter en tweede kind van Bernard Weil, arts, en Salome Reinherz, beiden van joodse origine en afkomstig uit de Elzas. Aan godsdienst wordt thuis niet gedaan, aan cultuur en wetenschap des te meer. Haar broer André, dan 3 jaar, zal later een bekend wiskundige worden. Ze bezoekt de École Normale Supérieure, kweekvijver voor de Franse nationale elite. Simone de Beauvoir, Jean Paul Sartre, Georges Batailles zijn haar medestudenten. Ze studeert briljant af op een opstel over Descartes. Streng methodisch denken, liefde voor de waarheid en lijfelijk contact met de werkelijkheid worden belangrijke waarden voor haar.

Simone Weil wordt lerares filosofie, maar raakt gefascineerd door ruwe handarbeid. Ze werkt op het boerenland, op een vissersboot en – daarvoor vraagt ze een jaar onbetaald verlof – in juni 1934 full time als metaalarbeider in de fabrieken van Alstom en Renault. Fysiek is ze daar, als frêle vrouw en geteisterd door hevige hoofdpijnen, nauwelijks tegen bestand. In september 1935 reist ze met haar ouders naar Spanje en Portugal en heeft haar eerste levende contact met de spiritualiteit van het christelijk geloof.

'De vissersvrouwen doen in processie de ronde om de boten, zij dragen kaarsen en zingen liederen die zeker erg oud moeten zijn, van een verscheurende droefheid.(...) Daar overviel me plotseling de zekerheid dat het christendom bij uitstek de slavenreligie is, en dat slaven niet anders kunnen dan zich erbij voegen, ik, temidden van anderen, mee inbegrepen.'

In 1937 is ze in Assisi, in de kleine kapel van Franciscus onder in de Basilica of Santa Maria degli Angeli. Daar, schrijft ze in haar *Spirituele autobiografie*, 'werd ik door iets, dat sterker was dan ik, voor het eerst van mijn leven gedwongen op mijn knieën te gaan.' Het daarop volgende jaar is ze tien dagen in het klooster van Solesmes, waar ze de Paascyclus volgt. Geplaagd door hevige hoofdpijn ondergaat ze tegelijk de vreugde en de schoonheid van de teksten en de Gregoriaanse muziek. Tijdens die diensten, schrijft

ze, 'drong voor eens en altijd de gedachte van het Lijden van Christus in mij binnen'. Ze is niet gewend te bidden. Maar het reciteren van het gedicht *Love* van de dichter George Herbert (1593 – 1633), gekregen van een jonge Engelsman, wordt haar gebed. ' "Ga maar zitten", zei de Liefde, "en proef van mij" / Ik ging zitten en at.' Een bekeringservaring: 'In de loop van dat biddend reciteren is Christus zelf neergedaald en heeft bezit van mij genomen.' Van geloof en Kerk had ze nooit veel moeten hebben en ze trad nooit toe tot de Kerk. Van de mystieken had ze tot dan toe nog nooit iets gelezen. Maar in dat plotselinge gegrepen zijn door Christus 'heb ik alleen door het lijden heen de aanwezigheid van een liefde ervaren die men ook leest in de glimlach van een bemind gelaat.' Lijden en liefde, een gepijnigd lichaam en de ervaring bemind zijn; hoe die beide tegelijk te denken wordt haar uitdaging.

Vanaf dat beslissende moment is Simone Weil behalve filosofe ook mystica, in een adembenemende mix. Op 13 juni 1940 verlaat het gezin Weil Parijs en wijkt via Vichy uit naar Marseille, op vlucht voor de Duitse bezetters. Daar maakt ze kennis met de dominicaan Jean-Marie Perrin, die grote invloed op haar religieuze ontwikkeling zal uitoefenen. Zij leert zichzelf Sanskriet om de *Bhagavad-Gîtâ* te kunnen lezen. In augustus 1941 ontmoet ze Gustave Thibon, agrariër-filosoof. Ze werkt bij hem op zijn boerderij in de Ardèche en neemt deel aan de druivenoogst. Via Casablanca maakt ze de oversteek naar New York. Veilig, maar doodongelukkig. Het liefst zou ze weer in Frankrijk zijn, zo dicht mogelijk bij slachtoffers van het oorlogsgeweld. 'De gedachte aan het ongeluk of aan de gevaren waaraan ik geen deel heb vervult me met een mengeling van verschrikking, medelijden, schaamte en wroeging, die me elke geestelijke vrijheid ontnemt; de werkelijke waarneming van de realiteit verlost me van dat alles.' Ze krijgt een visum voor Londen en gaat daar in november 1942 werken voor *France Libre* van Charles De Gaulle. Zo is ze toch betrokken bij het verzet en de oorlog. Op 15 april 1943 wordt ze opgenomen met tuberculose. Ze overlijdt op 24 augustus 1943 in het sanatorium van Ashford (Kent).

-0-

Zwaartekracht

'Je moet er altijd van uitgaan dat de dingen conform de zwaartekracht zullen gebeuren, tenzij het bovennatuurlijke tussenbeide komt.'

'Het universum wordt door twee wetten geregeerd: licht en zwaartekracht'

Met die paar zinnen begint *Zwaartekracht en Genade*. Simone Weil was gefascineerd door de natuurwetenschappen, en bediende zich graag van hun terminologie. Ze was jaloers op haar oudere broer André, die zich ontwikkelde tot wiskundige van wereldfaam in het Princeton van Einstein. Kracht, energie, beweging, ruimte, tijd – we vinden de begrippen veel bij haar terug. Maar we moeten ze niet letterlijk nemen. Het zijn beelden, waarmee ze dezelfde realistische precisie die geldt in de natuurwetenschap ook nastreeft in het domein van de ziel. Niet alleen het vallen van een appel, ook innerlijke zieleroverselen worden gekenmerkt door onontkoombare wetmatigheden. Wil je er mee leren omgaan en er invloed op uitoefenen, dan moet je de natuurwetten van het geestesleven eerst onderkennen, zo objectief mogelijk in kaart brengen – en gehoorzamen. Simone Weil wil een Newton van de ziel worden.

Isaac Newton, zo gaat het verhaal, kwam tot zijn gravitatiewet toen hij een appel uit de boom zag vallen. Hij bracht op formule (later door Einstein in zijn relativiteitstheorie verfijnd en bijgesteld) hoe groot de aantrekkende kracht is die twee voorwerpen op elkaar uitoefenen op basis van hun massa's. Als het om grote massa's gaat, zoals de aarde, spreken we van zwaartekracht. De zwaartekracht bepaalt het vallen van een appel (In een formule: $F_z = m \cdot g$ waarbij m de massa is in kg en g de gravitatieconstante (9,81 N/kg)), maar zorgt er ook voor dat de maan in een baan om de aarde blijft, de aarde in een baan om de zon, en dat de zon op zijn beurt samen met alle andere sterren van de Melkweg om een zeker middelpunt heen blijft draaien. Het is een van de fundamentele natuurkrachten, naast de kern- en elektromagnetische krachten die atomen bijeenhouden.

Deze zwaartekracht regeert het universum. Ook in en tussen de 50 of 80 kg massa van vlees en bloed die mens heet. Weil fileert haarfijn en nietsontziend de drijfveren en behoeften die als natuurwetten onze menselijke psyche, moraal en ons gemeenschapsleven beheersen.

'Waarom verwijdt zich iemand wanneer een ander aangeeft dat hij minder of meer behoefte aan hem heeft? Zwaartekracht.' 'Te grote ellende maakt dat we geen mededogen meer met iemand hebben: walging, verschrikking, afkeer.' Ook zichzelf ontziet zij zich niet: 'Als de hoofdpijn ondragelijk wordt, verlang ik er intens na een ander op precies dezelfde plek voor het hoofd te slaan. (...) Meerdere keren kon ik de verleiding niet weerstaan om dan op zijn minst kwetsende woorden te spreken. Gehoorzaamheid aan de zwaartekracht.'

Nog een voorbeeld: ook al had ze er weinig talent voor, ze sloot graag vriendschappen. Maar ze voelt zich vaak verraden, misbruikt. Niet dat deze 'vrienden' slecht waren. Maar, schrijft ze, ze gedroegen zich als kippen die zich al pikkend op een gewonde kip storten. 'Alle mensen dragen deze dierlijke natuur met zich mee. Zij bepaalt hun houding tegenover hun anderen ook als ze het niet weten of er eigenlijk niet instemmen.' Het ene dier ruikt gewoon de verminking van het andere en reageert volgens zijn natuur. Het betreft een mechanische noodwendigheid.

Eenzelfde mechanische noodwendigheid, even onontkoombaar als de zwaartekracht, zorgt er voor – we bevinden ons midden in de Tweede Wereldoorlog – 'dat onschuldigen worden gedood, uit hun land verbannen worden, gemarteld, tot ellende en slavernij worden gebracht, opgesloten in kampen en gevangenissen'. Daar moeten we niet gek van opkijken; er zijn nu eenmaal misdadigers, die zulke dingen doen. Ook moet het ons niet verbazen dat mensen uitzichtloos lijden onder ziekte die het leven verlammen en vooruitlopen op de dood, want – we lezen dezelfde woorden ontelbare keren in Weils werk terug: – 'de natuur is onderworpen aan een blind spel van mechanische noodwendigheden'. Mensen worden soms, net als de Bijbelse figuur Job, zo in de ellende gestort dat ze eindigen als een zielloze massa, een homp vlees en bloed. Ze houden geen ziel meer over. Ze krijgen een hekel aan zichzelf. Ze kunnen niet meer denken, en wat erger is: ze kunnen niet meer liefhebben.

Maar ja, zo gaat het nu eenmaal. Es muss sein. Zoals een leegte in de natuur zich vult met lucht of vloeistof, zo vult een machtsvacuüm tussen mensen zich met overheersing en vernedering. 'De maatschappij zelf is een natuurkracht, even blind als de anderen,' schrijft Weil. Aan de Griekse schrijver Thucydides ontleent ze het inzicht dat overal waar sterken en zwakken zijn, de eersten hun wil opleggen aan de laatsten. 'Iedereen beveelt, door een natuurlijke noodwendigheid, waar hij de macht heeft,' zeggen de Atheners die de bewoners van Melos hebben overwonnen en hen nu hun wil opleggen. In de lucide manier waarop Simone Weil beschrijft hoe machtsstreven alle poriën van de ziel en samenleving doortrekt doet ze niet voor een Machiavelli, Nietzsche of Foucault onder. 'Er zijn geen twee willen die samen moeten stemmen. Er is maar één wil, die van de sterke. De zwakke gehoorzaamt. Alsof iemand een stuk materie behandelt. Er zijn geen twee willen die tot een vergelijk moeten komen. Eén mens wil iets, en de ander, als materie, ondergaat het. De zwakkere is niet meer dan een ding. Er is geen verschil tussen het weggagen van een hond met een steen of tegen een slaaf zeggen: "Jaag die hond weg".'

In dit universum heeft een mens geen rechten. Rechten zijn menselijke verzinsels. Simone Weil zou het eens zijn met de hedendaagse filosoof Alisdair MacIntyre: 'Zulke rechten bestaan niet. Geloven in mensenrechten ligt op hetzelfde vlak als geloof in heksen en eenhoorns.' Ze haalt een anekdote over de staatsman Talleyrand aan, die een bedelaar ter audiëntie kreeg. De man klaagde zijn nood. Na verloop van tijd gaf Talleyrand hem te verstaan dat het gesprek ten einde was. Maar terwijl de bode de man met dwang afvoerde, schreeuwde de ongelukkige wanhopig: 'Maar monsieur, ik moet toch leven?!' Waarop Talleyrand antwoordde: 'Daar zie ik de noodzaak (*nécessité*) niet van in.' Recht is de bestaansluwte die je wordt gegund door iemand die sterker is dan jou. Het is beter om sterken op hun verplichtingen tegenover zwakken te wijzen, dan zwakken op hun rechten tegenover sterken.

Op het cynische af schrijft Simone Weil ook hoe mensen verpulverd kunnen worden door groepen en massabewegingen.

Gemeenschappen bieden ons een veilige nestgeur en voeden ons met sociale warmte. We hebben ze nodig, ze wortelen ons in de aarde. We moeten gemeenschappen ook waarderen; ik kom daar straks op terug. Maar ook zij hebben hun eigen harde wetten, onverbiddelijk als de zwaartekracht, die het individu kunnen verpletteren.

Met een beeld dat ze aan Plato ontleent, spreekt ze over sociale gemeenschappen als over het Grote Beest. Plato vergeleek de sofisten uit zijn tijd met iemand die een groot en sterk beest fokt. De sofisten waren relativisten; zij oordeelden dat de waarheid niet bestond. Het hoogst haalbare is de mening, waarbij degene die de massa weet te overtuigen het gelijk aan zijn kant vindt. Plato is furieus over deze filosofische volksverlakkerij. Sofisten zijn beestenfokkers, die na lang een beest bestudeerd te hebben weten wanneer het mak is of wild is, wanneer je het mag aanraken, of door welke geluiden het kalm gestemd of boos wordt. Dat noemen ze dan wijsheid! 'Wat het beest bevalt noemt hij goed, wat het ontstemt slecht, zonder die termen redelijk te kunnen rechtvaardigen.' (*Republiek*, VI, 493 a – c)

Elke collectief, zegt Simone Weil in het spoor van Plato, is een machtig dier dat de ziel van het individu dat er deel van uitmaakt wil opvreten. Het slaagt daarin door zich te laten aanbidden. 'Het collectief is een object van elke idolatrie, het ketent ons aan de aarde.' Politieke ideologieën als het nationaal-socialisme en het communisme, maar ook een religieus instituut als de Rooms-Katholieke Kerk –zijn voor Weil per definitie totalitaire instanties. Sociale groepen, ongeacht hun karakter of doelstelling, zijn een bakermat van onderdrukking en broedplaatsen van leugen.

Ik trek de lijn even door naar vandaag. Misschien dat ook het neoliberalisme, de dominante groepsideologie van onze tijd, door Simone Weil in het zelfde rijtje geschaard zou worden? Vandaag staat het 'vrije individu' centraal, en niet meer de arbeidersklasse en partij, de natie of het volk. Daarmee lijken we eindelijk van groepsdruk verlost. Maar is dit individualisme niet eerder een collectieve hype, waar het individu in werkelijkheid door verpleeterd wordt? 'Mensen zijn competitieve wezens die vooral uit zijn op hun eigen profijt. ... [H]et slagen of mislukken van een individu in die competitie hangt volledig af van diens eigen inspanningen. Iedereen is bijgevolg zelf verantwoordelijk voor het eigen succes of falen.' Zo omschrijft de psychiater Paul Verhaeghe de kern van het neo-liberale mensbeeld. Wie niets maakt van zijn leven, is een loser. Veel mensen redden het niet en vallen uit de boot. Ze kunnen de druk niet meer aan en houden het tempo niet meer bij. Ze worden depressief of borderliner. We leven in gekmakende tijden, constateren Verhaeghe en zijn collega De Wachter.

De gedachte dat mensen zichzelf maken en op eigen houtje hun identiteit construeren, is een misvatting. We ontleen hem voor een groot deel aan anderen. En toch nestelt zich die illusie niet alleen in het bedrijfsleven, maar ook in sectoren als onderwijs en zorg. Omdat we er massaal in willen gelóven. Het 'vrije individu'? Een collectieve waan, zou Simone Weil wellicht zeggen, een Groot Beest, zo grillig en veranderlijk als het weer. Morgen wordt deze groepsideologie zomaar weer voor een andere ingeruild.

Mensen zijn nu eenmaal imiterende groepsdieren. Simone Weil was zelf niet minder gevoelig voor collectieve hypes, en was een tijdje overtuigd marxist. Maar ze had ook zomaar fascist kunnen worden, weet ze. Misschien was ze juist daarom zo alert op de wetten van de sociale mechanica:

'Ik ben geen erg individualistisch temperament. Ik ben bang dat ik het tegenovergestelde ben. Ik heb in mij een sterk kudde-instinct. Ik ben van nature buitengewoon gemakkelijk te beïnvloeden, tot in het overdrevene toe, en juist als het om collectieve dingen gaat. Ik weet dat als ik nu een twintigtal jonge Duitsers voor me had die in koor nazi-liederen zouden zingen, dat dan een deel van mijn ziel onmiddellijk nazi zou worden.'

We moeten dus op de hoede zijn: 'In plaats van het beest te aanbidden, moet men er de anatomie van bestuderen'. Afstand nemen, met aandacht er naar kijken om te zien door welke natuurwetten wij als groepsdier gestuurd worden.

De sociale zwaartekracht doet zich niet alleen gelden in het grote verband van de politiek, maar ook in de kleine kring van intimi en vrienden. Je denkt vrienden te hebben, maar ze gebruiken je en dumpen je zodra ze je niet meer nodig hebben. Haarlijn brengt Weil in kaart hoe de zwaartekracht in persoonlijke relaties werkt. 'Allerlei mechanismen kunnen tussen mensen banden van affectie doen ontstaan die zo hard zijn als ijzeren noodzakelijkheid.' Simone Weil zou een fenomeen als een partnerschap of huwelijk net zo exact willen beschrijven als de natuurkunde dat met vallende lichamen doet, en het spijt haar dat de sociale psychologie nog niet zo ver is. Partners zeggen dat ze elkaar nodig hebben en niet zonder elkaar kunnen. Liefde? Vaak parasiteren ze alleen op elkaar. Affectie die alleen op behoefte is gebouwd, is als de zwaartekracht tussen twee massa's. Vaak is wat begon als liefde – de belangeloze aandacht voor elkaars unieke persoon – uitgegroeid tot een vorm van wederzijdse afhankelijkheid. Het is als met een vrek en een verslaafde: wat begon als zoektocht naar het goede wordt op den duur een behoefte waar je niet meer zonder kunt. De meeste partnerrelaties zijn doorgaans een wonderlijke mix van het een en het ander, van sympathie en gewoonte. Ze bestaan naast elkaar, de zoektocht naar het goede en de behoefte. Maar zijn relaties die alleen op behoefte zijn gebaseerd niet een verschrikking?

De zwaartekracht werkt overal. We stuiten er op de grondwet van het universum, de *nécessité*. Het wordt een sleutelconcept in het denken van Simone Weil. *Nécessité* is haar vertaling van het Griekse *anangkè* van de tragediedichters, dat wij vaak het 'noodlot' noemen. In de tragedie waren het goden, die naar eigen willekeur beslisten over het menselijk lot. Zijn wij dan ondertussen niks opgeschoten en nog steeds een speelbal van blinde krachten en machten? Weil is afstandelijker en positiever. Wij zijn dankzij de wetenschap beter in staat er de wetmatigheid van te onderkennen. Niet ieder wie een appel op het hoofd valt heet Newton. Maar wij begrijpen het noodlot beter en kunnen het daarom ook beter hanteren. Schools definieert ze *nécessité* als 'het geheel van veranderingswetten (*lois de variation*) die bepaald worden door vaste en onveranderlijke verhoudingen'. Je hebt wel aandacht en intelligentie nodig, om deze Noodwendigheid in te zien.

Je zou als willoos speelbal van machten kunnen denken dat alleen de blinde en brute Macht regeert. Dat was de misvatting van Nietzsche, die de wil tot macht tot ethisch principe verhief. Simone Weil heeft daarentegen bewondering voor de grandeur van de Grieken die lucide de werkelijke natuur van machtsverhoudingen onderkenden, maar niet voor de macht op de knieën gingen, noch haar hoogmoedig verachtten. Simone Weil had dan ook een – 'bijna fysieke' – afkeer

van Nietzsche, maar een grote bewondering voor Machiavelli, die koel bleef analyseren en niet de politiek als 'vuil machtspeel' de rug toe keerde. Wie er kaatst, kan ook daar de bal verwachten. Wie het volk bedriegt, krijgt vroeg of laat het volk tegen zich. Ook in de politiek geldt dus niet het recht van de sterkste. Wie goed begrijpt hoe daar de hazen lopen, kan er wel degelijk wat bereiken. Het is een spel van macht en tegenmacht, en de hoogste wijsheid is hier om *evenwicht* te kunnen scheppen. Macht kent haar begrenzingsen. Iemand die haar ongelimiteerd wil inzetten om zijn wil door te drijven, wordt op den duur door een tegenmacht terechtgewezen.

Voor wie werkelijk aandacht heeft voor de werkelijkheid, verschijnt de Noodwendigheid niet zelf als materie, maar als het logisch netwerk van relaties dat het krachterspel beheerst. De ruwe kracht is niet zelf oppermachtig. Zij is van nature dom en blind. 'Wat hier op aarde soeverein is, dat is de bepaling, de begrenzing van het netwerk van krachtsverhoudingen.' De *nécessité*, zegt Simone Weil in filosofisch jargon, is intelligibel, niet tangibel: je kunt haar niet met handen tasten, maar wel begrijpen.

Weil ontleent dit inzicht aan de Grieken, maar vindt het ook terug in het karma van de boeddhisten. De natuur tendeert naar evenwicht. In het Westen, constateert ze echter, wordt dit evenwichtsprincipe niet meer als een *ethische* waarde en levenswijze hooggehouden.

'De ideeën van limiet, maat, evenwicht, die het leven zouden moeten sturen, vinden nog slechts een slaafs emploi in de techniek. Wij zijn alleen nog maar meetkundigen ten opzichte van de materie; de Grieken echter waren allereerst meetkundigen in hun oefening van de deugd.'

De praktische filosofie lijkt vandaag bezig is om deze 'meetkunde in de deugd' opnieuw te ontdekken. Levenskunstfilosofen als Joep Dohmen en deugdethici als Paul van Tongeren zien ook het persoonlijk en sociale leven als een terrein waar je met behulp van ethische 'zelfhulptechnieken' meer evenwicht kunt scheppen met het oog op het goede leven. Martha Nussbaum laat in haar *The Fragility of Goodness* zien hoe zij daarmee teruggrijpen op de oude Grieken. Zij probeerden de willekeur (*tuchè*) in het persoonlijke leven de baas te worden. Socrates vond dat we ook een techniek nodig hebben in het praktische leven, analoog aan die van het rekenen, wegen en meten. Een therapie van de ziel die lijkt op de therapie die de arts toepast op het lichaam. Levenskunstfilosofie en deugdethiek willen de ethiek in dit spoor ook als een soort *technè* beoefenen, en zo voor zover mogelijk de zwaartekracht in het innerlijk en sociale leven van mensen verklaren en beheersen.

Laat zich het leven zich zo ‘vertechniseren’? Daarover verschilden de Grieken al van mening. Plato was overtuigd van het bestaan van een rationele en morele orde achter deze werkelijkheid. Ethiek behoort er op gericht te zijn deze orde te ontdekken en ons leven er aan te conformeren. Simone Weil was in dit opzicht een echte Platonist. Zij ging ver in haar techniek van de ziel. Aristoteles – vandaag meer populair – was minder overtuigd. Voor hem is de beoefening van de ethiek geen vorm van wetenschap (*epistème*), maar van praktische wijsheid (*phronèsis*). Meer iets voor een geoefend timmermansoog dan voor een microscoop.

Hoe dan ook, inzicht in hoe de zwaartekracht werkt – in de natuur, in de samenleving, in je eigen psyche, in je persoonlijke relaties – helpt je om je minder slachtoffer te voelen. Ook het toeval en de grilligheid van het lot (de stof bij uitstek voor de Griekse tragedie) zijn in deze noodwendigheid ‘ingebakken’. Het fatum gehoorzaamt eveneens aan de wetten van massa, energie, tijd en ruimte. Het noodlot kent zijn eigen logica. De dingen gaan zoals ze gaan, zeggen we, zolang we er niets van begrijpen. Beter is het te zeggen, als we wat meer inzicht hebben, dat de dingen gaan zoals ze *moeten* gaan. Het toeval gehoorzaamt ook de natuurwet. De chaos kent een orde, al kennen we hem nog niet zo goed. Als in Peking een vlinder opvliegt die bij ons een storm veroorzaakt, laat ons het simpele oorzaak-en-gevolg denken in de steek. Maar we kunnen, zegt vandaag de chaostheorie die het proces beter leert begrijpen, niet beweren dat de storm ‘zomaar uit de lucht komt vallen’.

Het is de eerste spirituele les die we van Simone Weil kunnen leren. Erken dat je deel uitmaakt van een universum dat door krachten wordt beheerst die wetmatig op elkaar inwerken. De ‘zwaartekracht’ werkt ook in de menselijke psyche en in sociale verhoudingen. Dat weten, maakt het makkelijker voor je om de weerstanden en tegenkrachten in je leven te begrijpen.

Een collega-theoloog bij wie een fatale hersentumor werd geconstateerd weigerde in de reflex te schieten waarmee gelovigen gewoonlijk God om rekenschap vragen: ‘waarom ik?’ Hij begreep de zwaartekracht. Hij reageerde met: ‘Waarom ik niet?’

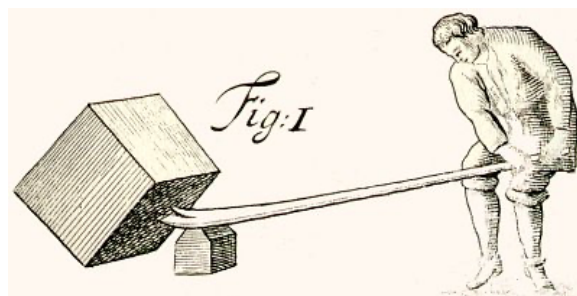
-0-

De hefboom

Wie goed rekt, hoeft niet verpletterd te worden door de zwaartekracht maar kan hem ook te slim af zijn. De kardinale vergissing van Icarus was niet dat hij wilde vliegen om aan de kerker van Kreta te ontsnappen; in zijn vrijheidsdrang gehoorzaamde ook hij aan een oermenselijke, psychische natuurwet. Maar anders dan de

vogels in de lucht respecteerde hij daarbij niet de wetten waaraan wolken, lucht en wind gehoorzamen. Zijn vader Daedalus, de architect, ging beter te werk: hij bleef rekenen. En hij vloog, als een vogel in de wind, en ontsnapte.

Techniek is dé manier om de zwaartekracht de baas te worden. Simone Weil was gefascineerd door het principe van de hefboom en gebruikte het graag in overdrachtelijke zin. Wie een rotsblok op wil tillen, moet er niet in het wilde weg aan gaan sjoeren. Hij ver-tilt zich. Nee, hij moet een lange boomstam en een lichtere steen gaan zoeken. De boomstam schuift hij onder het rotsblok, en de steen onder de boomstam, precies op de plek waar het kantelpunt is. Daarna kan hij met zijn eigen gewicht op de lange kant van de stam het rotsblok op de korte kant omhoog tillen. De last kan (veel) groter zijn dan de uitgeoefende kracht. Een nijptang, schaar, krik of katrol – ze werken allemaal volgens hetzelfde hefboomprincipe. Ook in andere domeinen wordt het toegepast. Wanneer een kleine invloed wordt aangewend om een groot effect te bereiken, kun je spreken van een hefboomwerking.

Afb.: Jacob Leupold, **Theatrum Machinarum** (1725)

Simone Weil dicteerde het in 1933-1934, net afgestudeerd, aan haar lyceïsten in de filosofieles in Roanne:

'De hefboom is een middel om een gewicht te verdelen, zonder het object zelf in delen te splitsen. De steen verliest op die manier elk kwaadaardig karakter; geen enkel gewicht kan zich te weer stellen tegen geen enkele kracht; het is altijd voldoende om een verhouding tussen onze kracht van bijv. 50 kilo en een gewicht van 300 kilo tot stand te brengen.

Deze idee onderdrukt elke kwaadaardige kracht in de wereld. Er is altijd tussen onze kracht en de kracht die tegenover ons staat een verhouding, zodanig dat wij in staat zijn te handelen en ons stempel op de wereld achter te laten, hoe groot ook de wanverhouding tussen beide is. Onder voorwaarde dat men in staat is om iets in zijn

samenstellende delen te analyseren, kan de kleinste kracht de grootste overwinnen.'

Werken met het hefboomprincipe is methodisch werken. Je kunt daarmee de zwaartekracht te slim af zijn. *Homo naturae non nisi parendo imperat.* 'Je overwint alleen de zwaartekracht door hem te gehoorzamen', schreef Francis Bacon (1561- 1626), ontdekker van de empirische methode. De zin werd, met het woord van Tacitus: '*Omnia serviliter pro dominatione*' ('Alle dingen slaafs teneinde hen te beheersen') Simone Weils lijfspreuk.

Als filosofiestudente had ze van Descartes streng methodisch leren denken. Maar ze verloor al snel haar interesse in denken alleen. Ze wilde liever weten hoe ons lichaam de zwaartekracht ondergaat in de fysieke arbeid, en maakte daar letterlijk (op de vissersboot, als fabrieksarbeidster, in de druivenoogst) werk van. 'Alleen door de arbeid kan de rede de wereld be-grijpen en de verbeeldingswaan overheersen,' was haar overtuiging. De arbeid is een soort praktische meetkunde: je ervaart fysiek de weerstand en de overmacht van de materie. Maar als je door methodisch handelen de gehoorzame slaaf van de materie blijft, wordt je hem de baas.

We moeten ons lichaam, schrijft Weil in een treffend beeld, leren gebruiken zoals de blinde zijn stok: na een lang leerproces zit zijn gevoel niet meer in zijn hoofd, maar in het puntje van zijn stok. Het lijf fungeert als sensor om ons in contact brengen met de realiteit. Dat moet je leren, in een lang en pijnlijk leerproces, waarbij je vaak – ook letterlijk – je hoofd zult stoten. Als een leerling-metaalbewerker in de fabriek zich stootte en verwondde, hoorde Simone Weil de arbeiders tegen hem zeggen: 'Dat is het vak dat het lichaam binnendringt.' Zo dringt ook het universum ons lichaam binnen, met blutsen en blaren, vallen en opstaan. Ze schrijft, uit eigen ervaring: 'Wie een dag hard werkt, onderhevig is geweest aan de realiteit, draagt als een naald de realiteit van het universum in zijn vlees mee.'

Hier stuiten we op haar tweede spirituele les: als je weet hoe de 'zwaartekracht' in de wereld werkt kun je de zwaarte soms zelfs te slim af zijn en weerstanden en tegenkrachten overwinnen. Maar omdat we steeds meer in een technische omgeving leven, voelen we de weerbarstige materialiteit van de aarde steeds minder. Wij 'ontlijven' meer en meer. We verkennen de wereld steeds minder met het lijf, maar steeds meer per beeldscherm. We gebruiken de cursor als sensor.

Het universum dringt steeds minder met blutsen en blaren ons lichaam binnen, omdat techniek voor ons geen middel is, maar een milieu waarin we leven (Jacques Ellul). Niet meer een stuk

gereedschap, maar de lucht die wij ademen. Heel is onze dagelijkse werkelijkheid is een anonieme hefboom geworden en niemand in het bijzonder die hem nog bedient. We leven in een technologische 'bubbel'. De meeste mensen werken tegenwoordig ook met hun hoofd. Met hun lichaam gaan ze naar de sauna en sporten ze. Ze verwennen het, en zoeken zijn grenzen op. Maar dat je geen ijzer met handen kunt breken, is voor de meesten van ons hooguit een spreekwoord.

Soms stuiten hoofdwerkers nog hardhandig op de weerstand van de materie. De onhandige amateurklusser die met slecht gereedschap een klus probeert te klaren in huis, tipt er even aan. De blaren op zijn handen, de spierpijn naderhand, de schrammen op zijn huid – ze herinneren hem eraan dat je de wereld niet zomaar naar je hand kunt zetten. Je moet 'met overleg te werk gaan', zei mijn technisch onderlegde vader tegen mij, zoon met twee linker handen, als ik weer eens onnadenkend een reparatie verprutst had.

Je kunt beter veel met je handen werken, vond Simone Weil, en daarbij weten wat je doet. Daar krijg je realiteitszin van. Metaalbewerker, meubelmaker, timmerman worden – een ambacht onder de knie krijgen is in haar ogen eigenlijk een spirituele exercitie.

-0-

Wortels

Wij zijn aardelingen en moeten dat willen weten ook. Vandaar dat Simone Weil niets moest hebben van filosofische stromingen die uitgaan van een principiële tegenstelling tussen mens en natuur. Ze was echter allergisch voor sommige vormen van humanisme en personalisme die de mens als 'geestelijk wezen' een metafysische status aparte geven. Zij maken van ons verstekelingen in dit universum en voeden een *escape*-spiritualiteit. Wij zijn echter massa's van vlees en bloed – ja, intelligente massa, soms dat ook weer wel.

We zijn onder invloed van het werk van Charles Darwin vandaag meer dan ooit overtuigd van onze verwantschap met de dieren. Mensen zijn slimme, rechtoplopende apen, nog maar net aan de savanne ontsnapt. Simone Weil is radicaler: we begrijpen onze positie in het universum nog beter als we haar vergelijken met die van een evolutionair stadium eerder: wij zijn verwant met planten. We behoren bij de flora van de wereld, maken deel uit van de vegetatie van de biosfeer. We zijn gemaakt uit dezelfde substantie als de bomen en bloemen, even afhankelijk van aarde, water en licht als zij. Mensen hebben een plantaardige natuur.

In dienst van het Franse verzet in Londen schreef Simone Weil een studie - haar enige complete boek, dat na de oorlog door toedoen van Albert Camus werd uitgegeven - met het oog op de opbouw van een na-oorlogs Frankrijk. De titel luidt *l'Enracinement*, de verworteling. Elke mens heeft de permanente voeding van concrete gemeenschappen, tradities en het directe contact met de natuur nodig, zoals een plant moet wortelen in aarde. Wie beweert: 'ik heb geen wortels nodig, geef mij maar vleugels', miskent die fundamentele menselijke behoefte. 'De verworteling is misschien de belangrijkste en meest miskende behoefte van de menselijke ziel', lezen we in *l'Enracinement*. 'Een mens krijgt wortels door zijn reële, actieve, en natuurlijke deelname aan het bestaan van een collectiviteit die schatten uit het verleden levend houdt en alert is op de dag van morgen. (...) Elk mens heeft meerdere wortels nodig. Hij ontleent bijna zijn hele morele, intellectuele, spirituele leven aan milieus waarvan hij op natuurlijke wijze deel uitmaakt.' Weil beschrijft vervolgens hoe het militarisme en de oorlog, maar vooral ook het kapitalisme en de economie de 'ontworteling' hebben bevorderd. 'Het geld vernietigt wortels overal waar het binnendringt, door elke beweegreden te vervangen door winstbejag.'

De lovende beschrijving van het verloren gegane ambacht en het boerenleven op het Franse platteland dat Weil hier tegenover zet lijkt in hedendaagse ogen misschien een vorm van romantiek, die alleen tweede huizenbezitters nog aanspreekt.

Maar ondertussen lijkt zij wel steeds meer het empirische gelijk aan haar kant te krijgen: mensen hebben, net als planten, wortels nodig. Vormen van 'Slow love' in duurzame relaties en gemeenschappen, waarin bevestiging niet afhangen van de waan of passie van de dag, maar mensen door dik en dun op elkaar kunnen rekenen. We leven in dat opzicht in ziekmakende tijden. 'De cruciale factor voor de psychiatrie van morgen,' schrijft Dirk de Wachter in *Borderline Times*, 'is hechting.' Je komt alleen tot een stabiele identiteit als je in een omgeving opgroeit waarin je je bemind weet door mensen die je een veilige omgeving bieden en beslissingen voor je nemen tot je dat zelf kunt doen.

De Britse psychiater John Bowlby ontdekte na de oorlog, bij zijn onderzoek naar de gevolgen van het wegvallen van ouders voor weeskinderen, hoe belangrijk verworteling voor mensen is. Het belang van zijn theorie nam alleen nog maar toe, toen in de jaren tachtig ook het belang van duurzame en veilige hechting tussen volwassenen werd onderkend. 'Een veilige hechting schept het elementaire vertrouwen in zichzelf en de medemens op basis waarvan je pas werkelijk een vrij en autonoom individu kunt worden

in verhouding tot anderen, ' schrijft filosoof Ad Verbrugge, niet vanuit een vermeend conservatisme, maar als psychologisch feit. Alleen wie in staat is zich te binden en te laten binden, wordt een vrij mens. Alleen wie van anderen kan ontvangen en zich aan anderen kan geven, krijgt zichzelf terug. Intimiteit verdraagt zich niet met al te veel flexibiliteit. De vloeibare gezinsstructuren van vandaag creëren daarmee hét probleem voor de geestelijke gezondheid van de komende generaties, aldus De Wachter. Verlatingsangst is misschien wel de meest fundamentele emotie in hedendaagse intieme relaties. Mensen zijn als planten; zij hebben wortels nodig, aarde en voeding. Niemand kan alleen 'in zijn eigen bubbel' leven.

-0-

Aandacht

Filosofen doen hun best om toch ergens een menselijke eigenschap te vinden, die ons een eigen positie geeft ten opzichte van de rest van de natuur. Alidair MacIntyre zegt dat we anders zijn omdat we 'dependent *rational* animals' zijn. Anderen menen dat mensen empathische wezens zijn met moraal en dat dieren alleen voor groeps- of eigenbelang gaan, een overtuiging die door het werk van Frans de Waal danig op de proef wordt gesteld. De Franse filosoof Luc Ferry oordeelt, tegendraadser, dat het ons vermogen is om opzettelijk kwaad te doen, dat ons menselijk maakt. Met een hamer de vingers breken van een getalenteerd pianist bijvoorbeeld om informatie los te krijgen (zoals 'de slager van Lissabon' in de dictatuur van Salazar dat doet in Pascal Merciers' roman *Nachttrein naar Lissabon*) – om zoiets te verzinnen moet je mens zijn, daar zal geen dier op komen.

Is het de ratio, is het de superieure moraal, of is het juist 't kwaad wat mensen tot mensen maakt? Simone Weil kiest voor een andere optie: het is het vermogen tot *aandacht* dat ons menselijk maakt. Aandacht, aanvankelijk voor haar alleen een filosofisch kennisinstrument, wordt voor haar ook gaandeweg synoniem met mystieke liefde. Het begrip krijgt daarmee behalve een kentheoretische, ook een ethische en religieuze lading. 'Aandacht' is de spirituele hefboom die ons in staat stelt om met zwaarte te leren leven. Meer nog, zij maakt het ons ook mogelijk om van zwaarte te houden, zelfs als hij ons pijn doet en wij onder hem lijden. Ik zal proberen uit te leggen hoe Simone Weil tot die radicale overtuiging komt. Het is de laatste spirituele les, maar de moeilijkste om innerlijk mee te maken.

Het samenspel van krachtsverhoudingen dat het universum regeert, wordt door planten en dieren ervaren als brute kracht. Maar het intelligente dier mens kan er ook de noodwendigheid van inzien.

Voor wie inzicht heeft in het spel van verhoudingen is er orde in de wereld, en niet alleen chaotische materie. De Pythagoreërs noemden die orde *logos*. Dat begrip werkt twee kanten op. De realiteit zit 'logisch' in elkaar, maar alleen een logisch denkende geest ziet dat ook in. Dit inzicht schept een band tussen mens en natuur. Wanneer de *nécessité* zich aan ons 'openbaart', dan zijn wij in zekere zin tegelijkertijd ook de schepper ervan, schrijft de jonge Simone Weil, lang voordat zij deze ervaring ook in mystieke zin ging duiden.

'Alleen wanneer de geest construeert verschijnt de nécessité. (...) Van de materie die haar eerst verpletterde, maakt de geest zo een instrument. Enkel in die mate waarin de mens de natuur hanteert, hetzij werkelijk, hetzij in de vorm van symbolen, heeft hij weet van de nécessité.'

Wat maakt aandacht nu kenmerkend voor mensen? Om te beginnen: zonder aandacht kom je niets aan de weet. Aandacht is allereerst een kennisinstrument. Dat je als mens bijna niets voorstelt in het universum wordt pas duidelijk als je je dat ... voorstelt met je denkvermogen. De persoon Isaïc Newton zelf, daar onder de appelboom, is voor de wet van Newton niet meer dan een bewegingsloze massa van 60 of 80 kg. Hij stelt bijna niets voor. En toch: zonder de intelligentie van Newton hadden we geen 'wet van Newton'. Zonder een aandachtige denkende Isäac Newton (of een andere slimmerik) geen zwaartekracht.

Newton's ontdekking begon aandacht. Hoe aandacht werkt kun je zien aan een kind dat een rekensom oplost. Het is helemaal gefocust op de cijfers $7 + 7$ en vergeet zichzelf compleet daarbij. Het is een en al verlangen de som op te lossen. Het kind brengt de oplossing niet dichterbij door krampachtig zijn adem in te houden, zijn spieren te spannen of zijn tanden op elkaar te zetten. Het komt niet tot 14 omdat het dat zelf wíl, of omdat het moet van de juf. Het juiste antwoord komt 'vanzelf'. Willen of moeten helpt niet. Het openbaart zich, kun je zeggen, zonder dat het kind er zelf toe doet. (Alleen als de uitkomst 15 wordt, heeft het zélf een fout gemaakt. Zo is ook de wet van Newton een onpersoonlijke wet. Isaïc zelf speelt er geen enkele rol in.) Het enige dat van het kind wordt verlangd is dat het gefocust kan wachten op een oplossing. Het moet 'opletten'.

Aandacht is geen kwestie van een willend ego, maar van een intens *belangeloos verlangen* om de essentie van realiteit te ondergaan. Aandacht is soort actieve passiviteit, zegt Simone Weil, een negatieve inspanning. Om de waarheid in te zien moet je geduldig willen afwachten, heel nederig zijn voor de waarheid. De *attention* is ook een *attente*. Je wist daarbij je eigenbelang tijdelijk uit. Je bestaat zelf even niet. Je hebt jezelf helemaal verplaatst in het voorwerp van

aandacht. 'De aandacht bestaat in het opschorten van het denken, in het zich beschikbaar, leeg en transparant te maken voor het object,' lezen we. Maar tegelijk moet jij (en niemand anders) er toch de opperste concentratie voor opbrengen. Je doet er zelf even niet toe, maar tegelijk ben je er helemaal bij.

Wat voor het kind en de som geldt, gaat ook in het groot. Aandacht is de spirituele grondhouding die ons het dichtst op de huid van de concrete werkelijkheid brengt. Maar tegelijk benaderen we haar met schroom. Zouden we haar met onszelf 'vervuilen' dan leren we haar niet kennen. Het getuigt van realiteitszin en van respect voor de waarheid, als we in de aandacht onze denkmachine even in de standby stand kunnen zetten, voor een moment onze interpretatiewoede kunnen opschorten. Als we, kortom, eens goed *kijken*.

Mensen met een groot ego zien overal alleen zichzelf. Alleen de geduldige waarnemer die zijn ego opschort, leert een hem vreemd voorwerp, onbekende gebeurtenis of nieuwe situatie overzien. 'De *nécessité* is een vijand voor de mens zolang hij in de eerste persoon denkt,' schrijft Simone Weil. Alleen wie zijn vertekenende ik-perspectief opgeeft, wordt voor de illusie gespaard dat de wereld om hem zou draaien. Aandacht veronderstelt een vorm van zelfverloochening. Isäac was zelf afwezig toen hij 'zijn' wet, de wet van Newton, ontdekte. Een wetenschapper zal apetrots zijn naam aan een ontdekking willen verbinden, maar de ontdekking zelf doet hij anoniem. Die grondhouding kenmerkt niet alleen de ware wetenschap; zij is ook kenmerkend voor de ware ethiek en de ware religie.

Simone Weil wordt door critici wel als een pathologisch geval beschouwd. Stierf ze werkelijk alleen aan t b c of was het ook aan ondervoeding en zelfverwaarlozing? Ze wilde als lerares niet meer verdienen dan de arbeider, gaf niet om haar kleding of uiterlijk, at in de oorlog niet meer dan het bonnenrantsoen, deelde haar bezittingen met wie maar zei dat hij er behoefte aan had. Haar ethos was er een van totale beschikbaarheid. Hield ze niet te weinig van zichzelf? Zelfverloochening, ooit een christelijke deugd, is in onze seculiere assertieve cultuur een ondeugd geworden.

We moeten al dit soort gedachten even parkeren. Want het 'afzien van je zelf' waarvoor Simone Weil hier pleit is in feite niets anders dan een zich leegmaken om zich te laten volstromen met realiteit. De vernietiging van je ego schept de ruimte voor een groter Zelf dat de hele wereld in zich herbergt, leerde ze van het boeddhisme. Dat klinkt gewelddadig en mystiek. Maar een kind dat een som oplost, een luisteraar die zich verliest in een muziekstuk, een kunstliefhebber die verdrinkt in een schilderij, een wetenschapper die een fenomeen

bestudeert – ze doen in feite niets anders. Ze hebben de houding i van iemand die zichzelf vergeet en zich overgeeft aan het object van zijn aandacht.

Liefde is, zo beschouwd, geen expansie van het ego tot buiten zijn eigen oevers, maar een vorm van contractie. Schroomvol respect voor de realiteit van het andere komt in de plaats van een wensdenkend ego. Het gaat niet meer om jou; je wilt alleen dat datgene waar je aandacht naar uit gaat tot zijn recht komt. Je aanvaardt het, stemt in met zoals het zich aan je voordoet. Het is goed, zoals het is. We kunnen aandacht dan ook wel liefde noemen.

-0-

Liefde

Waar je ziel naar kijkt, daar gaat je liefde naar uit. 'De liefde is de blik van de ziel' lezen we. De wetenschapper die hartstochtelijk wil weten 'hoe het zit' heeft net zo'n liefde voor de werkelijkheid als de minnaar voor zijn beminde en de mysticus voor God. Ze gaan in hun belangeloze aandacht alle drie voor een direct contact met 'hun' werkelijkheid. Hun verlangen om met haar in contact te treden is: ervan houden.

Nu wordt er wel erg veel op een hoop gegooid, zo lijkt het. Verwarren we dan niet kennis met mystiek, wetenschap met religie? Dan zijn we vergeten, zegt Simone Weil, dat voor de Grieken ook de beoefening van meetkunde en natuurwetenschap een vorm van religieuze contemplatie was. De hedendaagse geseculariseerde wetenschap zou die spiritualiteit van verwondering weer moeten terugwinnen. De onderzoeker objectificeert de werkelijkheid om haar beter te kunnen *beheersen*, zeggen we wel in het spoor van Descartes. Maar beter zou het zijn om te zeggen: we trekken ons uit onze waarneming terug om haar meer in haar onafhankelijke grootsheid te laten *schitteren*.

'We leven in een onwerkelijke droom. Als we afzien van onze denkbeeldige positie in het centrum, niet alleen in ons denken, maar ook met het voorstellingsvermogen van onze ziel, dan ontwaken we in de echte, eeuwige wereld, zien we het echte licht, horen we de echte stilte. (...) We zien dan dezelfde kleuren en horen dezelfde geluiden, maar niet meer op dezelfde manier. (...) Zich ontledigen van zijn valse goddelijkheid, zichzelf verloochenen, afstand doen van het illusoire middelpunt van de wereld, inzien dat alle plaatsen hetzelfde recht bezitten om zo'n middelpunt te zijn, en weten dat het ware centrum buiten de wereld ligt – dat is instemmen met de heerschappij van de wetmatige noodzakelijkheid, waartoe de materie behoort en met de vrije keuze, die in de kern van elke ziel ligt.'

Liefde is aanvaarding, een onvoorwaardelijk instemmen met de noodwendigheid van de natuur. Denk aan een natuurverschijnsel, of aan je geliefde – maar het kan ook een schilderij zijn, een gebeurtenis, een wilde zee, een hoge berg, ja de hele wereld of God. In de liefde bevestig je of iets of iemand in het bestaan, door te verlangen dat zij/het werkelijk kan zijn wie zij/het is.

Het meeste en hoogste waar je van kunt houden is de werkelijkheid in haar geheel. Wie van 'het' leven houdt, zegt ja tegen alles. Je aanvaardt het zoals het is. Je stemt vrij in met wat blijkbaar gebeuren moest en moet. Je ondergaat het 'es muss sein' dan ook niet meer lijdzaam of onverschillig, maar je het omhelst als een gave van God.

Die laatste zinnen benemen je de adem, als je ze als algemene waarheden publiekelijk rondstrooit. Ze zijn misschien alleen te onderschrijven door wie ook God liefheeft. Ik kom daar aan het slot nog op terug.

Maar laten we de liefde eerst nog wat kleiner houden om te begrijpen wat zij behelst. Liefde is, zo zeiden we in het spoor van Weil, wat mensen onderscheidt van planten en dieren. Is liefde dan toch niet een positieve eigenschap, een menselijk plus, die ons weer als kosmische verstekeling doet zweven in dit universum? Als ik het goed zie loopt Simone Weil niet in die val.

Liefde is voor haar geen emotie of zielsgesteldheid. Liefde neemt geen psychische ruimte in. Het is eerder een afwezigheid, dan een positieve eigenschap. Het is een oriëntatie, een blikrichting van de ziel, geen kenmerk of activiteit. Liefde heeft geen substantie. Zij grijpt niet actief in in de loop der dingen. Wie liefheeft schept hooguit in zichzelf een *leegte*, die zich niet laat vullen.

We kunnen dat illustreren met naastenliefde, die het goede zoekt voor anderen, zonder aanzien des persoons. Simone Weil omschrijft naastenliefde als een vorm van *scheppende aandacht*, vergelijkbaar met de aandacht van het kind voor de rekensom. Bij liefde gaat het dan niet meer om een som die je oplost, maar om een ander mens die je de ruimte wilt geven.

Weil beschrijft liefde heel onderkoeld, door geen onderscheid te willen maken tussen liefde en rechtvaardigheid. In de moderne tijd zijn we gewend om alleen de zwaartekracht 'natuurlijk' te vinden. En de natuur heeft een afkeer van leegte (*horror vacui*), elk vacuum vult zich met massa. Als je dat 'natuurlijk' noemt, dan moet je wel – met Simone Weil – de liefde 'bovennatuurlijk' noemen.

Is zwaartekracht de enige wet die geldt in het menselijk leven? Dat is gewoon niet waar. In de moderne ethiek wordt alleen maar

Newtoniaans gedacht, maar zij kijkt niet goed. David Hume zegt bijvoorbeeld in zijn *Traktaat over de menselijke natuur* (uit 1740) dat rechtvaardigheid niet natuurlijk is. Het is een kunstmatige deugd, een denkbeeldige constructie die we bedacht hebben om menselijk te kunnen samenleven. Onze menselijke natuur gaat voor eigenbelang, onze generositeit is beperkt. Op die gedachte van 'welbegrepen eigenbelang' is de hele moderne economie en politieke filosofie gebaseerd.

Maar laten we dan nog even met Simone Weil terug gaan naar de Griekse schrijver Thucydides: 'Iedereen beveelt, door een natuurlijke noodwendigheid, waar hij de macht heeft, ' zeggen volgens hem de sterken altijd tegen de zwakken. Als iemand van de genade van een ander afhankelijk is, wordt hij voor hem tot een ding. Wordt er dan altijd gehandeld naar die wet van de morele zwaartekracht? In Homerus' *Ilias* ja, daar gaat Lycaon op de knieën voor Achilles en smeekt hem om zijn leven te sparen. Geen sprake van. Achilles doorsteekt met zijn zwaard zijn hart.

In het verhaal van de Barmhartige Samaritaan gebeurt echter precies het omgekeerde: er ligt iemand als een stuk levenloze materie voor dood aan de kant van de weg. Maar hij wordt als mens aangezien, overeind geholpen en weer als een levende ziel behandeld. Het klassieke verhaal van naastenliefde, dat we dag in dag uit terugzien in de praktijk van de zorg.

De Samaritaan, zeggen we gewoonlijk, handelt uit compassie, medelijden, een aangeboren emotie die diep vanuit zijn ingewanden opborrelt. Een positieve daad van ontferming. Met Simone Weil kun je wat hem drijft ook anders lezen, als je liefde als een vorm van belangeloze aandacht verstaat. De Samaritaan doet iets *niet*: hij beveelt even niet, waar hij wel de macht heeft. Zijn aandacht voor de zwakke is een onderbreking van de wet dat de natuur een afkeer van leegte heeft (*horror vacui*). In zijn aandacht laat hij voor een moment zijn eigen kracht niet gelden. Zo schept hij in het 'ding' aan de kant van de weg weer een ziel: door zich een moment in te houden en zich *niet* te laten gaan.

Je kunt wat hier gebeurt barmhartigheid noemen, maar ook rechtvaardigheid. Het is, in de visie van Simone Weil, om het even. Zo verstonden namelijk de oude Grieken en Egyptenaren rechtvaardigheid: als een kosmisch evenwicht, een balans. Vóór de weegschaal in de handel werd gehanteerd was het daar al een ethisch en religieus principe. 'De bovennatuurlijke deugd van de rechtvaardigheid bestaat hierin, dat wanneer men de meerdere is in een ongelijke krachtsverhouding, men zich zo gedraagt alsof er in werkelijkheid gelijkheid bestaat.'

Ook de Samaritaan gedroeg zich – wonderlijk – voor een moment alsof er gelijkheid bestond. Hij geeft weer menselijk gewicht aan de ander met *de hefboom van zijn belangeloze aandacht*. Zo schept hij een ethisch evenwicht en is hij de morele zwaartekracht te slim af.

Simone Weil noemt de liefde een ‘bovennatuurlijke’ deugd. Een ongelukkige woordkeus misschien, die suggereert dat er een goddelijk ingrijpen aan ten grondslag ligt. Dat is beslist niet het geval. Want ook de aandacht volgt een wet, ook de liefde is een techniek, ook de belangeloosheid heeft een methode. Zij is even werkelijk als de zwaartekracht. ‘Er is nergens in het menselijk leven een gebied aan te wijzen dat alleen onder de heerschappij van de natuur valt. Het bovennatuurlijke is overal op een verborgen manier aanwezig’, lezen we. Het is altijd en overal mogelijk om met geduldig en afwachtend je in te houden, en te doen *alsof* vergeldingsdrang of pikorde niet bestaan, en zo een nieuwe werkelijkheid te scheppen. Iemand die voor dood aan de kant van de weg lag, weer een levende ziel te laten worden.

Het lijkt weinig, wat liefde vermag, vergeleken met de brute kracht van grote massa’s. Maar zij kan, door de aandacht als hefboom, bergen verzetten. Liefde is een realiteit even werkelijk als de zwaartekracht. ‘We kennen de rechtvaardigheid proefondervindelijk. Zij is een realiteit diep in het hart van mensen. De structuur van een mensenhart is een realiteit te midden van de realiteiten van dit universum, zoals de loopbaan van een planeet dat ook is,’ schrijft Simone Weil in *l’Enracinement*. Het lukte zelfs de nazi’s niet om de liefde uit te roeien, constateert ze. Liefde is ons dagelijks brood, we worden er dagelijks mee gevoed.

De moderne wetenschap is daarentegen cynisch en reductionistisch geworden. Wij zijn onze genen en onze genen zijn zelfzuchtig, beweert Richard Dawkins. Simone Weil pleit voor meer ethisch realisme. Goedheid is een empirisch feit.

We omschreven liefde als scheppende aandacht. Maar je kunt haar ook religieus – met een term van de mysticus Meister Eckhart, die Simone Weil overneemt – als een vorm van ‘ont-scheppen’ noemen. In de liefde kies je er voor er zelf even niet te zijn – je eigen belangen en behoeften niet door te drukken terwijl je daartoe wel de macht had. Dan lijkt je precies op God, die op dezelfde manier in de wereld scheppend aanwezig is; en wel door zich terug te trekken.

De christelijke traditie spreekt over de mens als Beeld Gods. Er is beweerd dat het goddelijke in de mens ligt in een positieve eigenschap: ons redelijk denkvermogen. In de ratio lijken we op

God. Voor Simone Weil ligt het godgelijke van mensen echter hierin, dat we ons geduldig en afwachtend in kunnen houden. Beeld van God zijn wij als we ons klein maken en tegen anderen zeggen: ik doe er even niet toe, nu mag jij. Dat is pas goddelijke grootsheid.

God schept op dezelfde manier. Zo heeft hij de wereld ook 'gemaakt': door zich uit een stuk van het universum terug te trekken en haar aan zichzelf en haar eigen wetmatigheden over te laten. God schept, zegt Simone Weil, de joods-kabbalistische idee van *Tzimtzum* volgend, door te 'ontscheppen'. Dit heelal bestaat bij gratie van het feit dat God zijn almacht inperkt. Zijn afwezigheid is een bewijs van zijn intense liefde. De onverschilligheid van de natuur is in feite een teken van zijn belangeloze aandacht. In de doelloze schoonheid van het universum herkennen we de liefdevolle hand van God. Onze vrijheid om er van harte ja of nee tegen te zeggen is een uitnodiging om zijn liefde met de onze te beantwoorden. Het grootste bewijs van Gods liefde is, zo gezien, dat Hij een wereld geschapen heeft waarin we atheïst kunnen zijn.

De God die schept door te ontscheppen is voor Simone Weil het model voor menselijke liefde. Hij is het voorbeeld 'van een persoon die zichzelf negeert door van dit persoon-zijn afstand te doen.' 'Het goddelijke, absolute voorbeeld van die zelfverloochening (...) dát is het scheppende en ordenende beginsel van het heelal, dát is de volheid van het zijn.'

God heeft geen groot ego. Hij heeft er genadig afstand van gedaan. Het vacuüm in God is zo groot dat het 't hele heelal in zich kan herbergen. Terwijl het van ons perspectief uit gezien lijkt alsof de zwaartekracht ruimte moet uitsparen voor de liefde, is het kosmisch gezien precies andersom: de Liefde heeft ruimte geschapen voor de zwaartekracht.

-0-

Licht

'Twee krachten beheersen het universum: licht en zwaartekracht'.

We beginnen nu iets van die openingszin van *Zwaartekracht en genade* te verstaan. Licht – voor Simone Weil is het 't beeld van liefde die een andere wetmatigheid volgt dan de Noodwendigheid. Om het menselijk bestaan te begrijpen kunnen we met één perspectief niet toe. We moeten met twee woorden leren spreken, een objectief derde persoons-, en een existentieel eerste persoonsperspectief. Of in haar termen: we moeten onderscheid

maken tussen het 'natuurlijke' en het 'bovennatuurlijke' deel van de ziel.

In haar filosofie toont ze zich zo een radicale, religieuze leerling van de filosoof Immanuel Kant (1724 – 1804). 'Ik verwonder mij over twee dingen', had Kant gezegd, 'de natuurwet die de sterrenhemel boven mij regeert, en de morele wet in mij.' De natuur (ook de menselijke!) is het domein waar oorzaak en gevolg oppermachtig zijn; de ethiek daarentegen is het domein van de menselijke vrijheid, door Kant verstaan als het vermogen om spontaan iets nieuws in de wereld te beginnen.

De moderne tijd heeft deze vrijheid zo absoluut verstaan dat we als mens onze eigen wereld kunnen scheppen. Dronken van deze vrijheid, hebben we Icaruscultuur geschapen. Voor de Renaissance-filosoof Giovanni Pico della Mirandola (1463 - 1494) is wat mensen van dieren onderscheidt, dat zij geen natuur hebben, maar hem zelf kunnen bedenken. 'Voor alle andere wezens is de natuur vastomlijnd en binnen de door ons voorgeschreven wetten beperkt. U zult die voor uzelf bepalen, door geen grenzen belemmerd, naar eigen vrije wil, waaraan ik u heb toevertrouwd.'

Simone Weil roept ons tot de orde. Ons leven is geen schepping uit het niets. We zijn geen goden, maar planten, geworteld in aarde en levend van het licht. We brengen niet ons eigen zuurstof mee.

De moderne idee van het individu als een zelfscheppend project is een illusie. Het maakt ons tot zwevers die te pletter zullen vallen. De Noodwendigheid geldt ook voor ons. Vrijheid is niets meer of minder dan het vermogen om *in te stemmen* met de zwaartekracht – of dat te weigeren. Of we houden intens van onze menselijke conditie, met alle moeite en pijn – of niet. Of we brengen belangeloze aandacht op voor de natuur en de mensen om ons heen, of we ondergaan hen onverschillig als een regen- of onweersbui.

Een schepsel kan niet anders dan gehoorzamen. De enige keuze die de mens gegeven is, als vrij en redelijk wezen, is, die gehoorzaamheid te willen of niet te willen.'

Liefde is: willen gehoorzamen. En wie gehoorzaamt – ontdekt de aandachtige hefboomgebruiker – kan bergen verzetten.

Maar al zijn we plantaardige wezens, we zijn wel planten van een bijzondere soort. Wij kunnen onze belangeloze aandacht richten op wat of wie ons omringt – of haar onthouden. Daarin berust onze menselijke waardigheid en lijken we op God.

‘De plant oefent geen enkele invloed uit op haar groei, terwijl wij mensen planten zijn, die als enige keuze hebben in het licht te gaan staan of niet.’

‘Licht’ verwijst bij Simone Weil naar liefde. Planten groeien ‘van nature’ naar het licht. Fototropie – zo google ik – heet dat verschijnsel. Als een plant van één kant wordt beschenen, hoopt het groeihormoon auxine zich op in cellen aan de onbelichte kant van de plant. De schaduwzijde groeit sterker dan de lichtzijde en de plant ‘buigt’ naar het licht. Als je planten in een donkere kamer zet, groeien ze snel alle kanten op. In het wilde weg, zo lijkt het, op zoek naar licht. Tevergeefs, want ze vergelen, omdat hun energiecentrale, het bladgroen, geen voeding krijgt. Ze sterven af. Worden ze wel door licht gevoed, dan vindt in het bladgroen de fotosynthese plaats. Met behulp van lichtenergie worden water en koolstofdioxide omgezet in zuurstof en glucose.

‘Zich laten voeden door het licht’, dat is het beeld van Simone Weil voor wat ons menselijk maakt.

‘De mens heeft zijn morele energiebron buiten zichzelf, net als zijn fysieke bron van energie (voedsel, ademhaling). Hij heeft haar doorgaans gemakkelijk tot zijn beschikking, en daarom leeft hij in de illusie – zo ook in het fysieke – dat hij het principe van zijn eigen zelfhandhaving bij zich draagt. Hij voelt alleen dat hij haar nodig heeft als hij er gebrek aan heeft. In dat geval neemt hij makkelijk zijn toevlucht tot welke brandstof dan ook. Er is maar één remedie daarvoor: een chlorofyl dat zich met licht voedt. Laten we niemand oordelen. Iedereen heeft zijn gebreken. Er is maar één echt gebrek: het vermogen missen zich te laten voeden door het licht. (...) Niets is goed dan dit vermogen.’

Wie dat vermogen niet ontwikkelt, groeit in het wilde weg als een willoze speelbal van de zwaartekracht, heen en weer geslingerd door behoeften. Hij weet niet waarvan en waarvoor hij uiteindelijk leeft: de belangeloze aandacht van God ‘in wiens licht hij het licht ziet’ (Psalm 36:10).

‘Als een mens zich afkeert van God, dan levert hij zich eenvoudig uit aan de macht van de zwaartekracht. Hij meent nog altijd zelf te willen en te kiezen, doch hij is alleen een voorwerp, een vallende steen.’

-0-

Voorzienigheid

In een opstel over de 'impliciete vormen van liefde voor God' werkt Simone Weil dan uit op welke manier we de liefde van God kunnen beantwoorden: als naastenliefde, door te genieten van de schoonheid van de wereld, in de aandachtige en zorgvuldige beoefening van het religieuze ritueel. En ook in de vriendschap en de intieme liefde. Daar komen belangeloze aandacht en vrije instemming samen in wederzijdse overgave; dat is het mooiste sacrament van Gods liefde.

Ook al heeft God afstand gedaan van zijn directe aanwezigheid in deze wereld, zijn liefde wordt in verschillende vormen indirect beantwoord. Maar er is nog een manier om God te beminnen: door de zwaartekracht lief te hebben, die hij geschapen heeft door zich uit het universum terug te trekken.

'Niets is mooier dan de zwaartekracht in de verdwijnende plooien van het golvenspel van de zee of in de bijna eeuwige plooien van de bergen. De zee is er niet minder mooi om, wanneer wij weten, dat er vaak schepen op vergaan.'

Dat laatste is even slikken. Hoe laat zich in de soms verpletterende wetmatigheden van dit leven de liefde van God zien en ervaren, dezelfde liefde die we ondergaan van onze beminden? De theologie van de laatste decennia heeft God uit het lijden gehaald en verzekerd dat Hij daar niets mee te maken heeft. God zit niet in de kanker cel, maar is aan het werk in de dokter die hem bestrijdt. Als we echter geen illusionaire escape-religie willen, ons met huid en haar aan deze aarde willen verbinden en onvoorwaardelijk van dit leven willen houden, dan hebben we hier de moeilijkste spirituele les te leren. Christus is present in het Gregoriaans, maar ook in de migraine, ervoer Simone Weil aan den lijve in het klooster van Solesmes. Als God de celdeling bedacht heeft, is Hij present in de oncoloog en de chirurg, maar ook – zij het als de Afwezige, die zich uit belangeloze aandacht teruggetrokken heeft – in de kanker.

We moeten dan wel heel anders gaan denken over Voorzienigheid. En over de pijn, het lijden en het ongeluk die bij dit leven horen. Simone Weil: 'De goddelijke Voorzienigheid is geen onderbreking, geen anomalie in ordening van deze wereld. Het is de ordening van deze wereld zelf. Of beter: het is het ordenende principe van dit universum.' Voor wie met de ogen van God naar de wereld kijkt is de Noodwendigheid waarmee de materie slaafs de natuurwetten volgt geen noodzakelijkheid, maar een vorm van gehoorzaamheid, waaraan we een voorbeeld kunnen nemen. 'Leef als de lelies op het veld en de vogels in de lucht', zegt Jezus dan ook. (Math.6, 26, 28) De Voorzienigheid is onpersoonlijk, want ze kijkt niet naar wie ze voor ogen heeft. Opnieuw Jezus: 'God laat zijn zon immers opgaan over goede en slechte mensen en laat het regenen over rechtvaardigen

en onrechtvaardigen.' (Math., 5, 45) Wij maken onderscheid in onze bejegening tussen goeden en slechten. Maar als we 'volmaakt willen zijn zoals de Vader in de hemel volmaakt is' (Math 5, 48), dan moeten we er mee instemmen dat we van God geen voorkeursbehandeling krijgen en behandeld worden zonder aanzien des persoons. Als iedereen deelt in de volle liefde van God, heeft niemand een streepje voor.

In het latere christendom is de Voorzienigheid vooral persoonlijk geïnterpreteerd, als een bewust en bedoeld ingrijpen van God in de loop der dingen ten gunste of ten nadele van iemand. Dat is een theologisch bedrijfsongeval van de eerste orde geweest, oordeelt Simone Weil, veroorzaakt door Romeins machtsdenken. Toen het Christelijke geloof staatsgodsdienst werd, leidde dat tot de zondeval van het christendom. Was het christendom maar Grieks gebleven, dan hadden we de Griekse Stoa nog begrepen in hun nederige en gehoorzame liefde voor de orde van deze wereld! Het Romeinse christendom maakte van God daarentegen een soort hemelse keizer, die met zijn duim omhoog of naar beneden besliste over dood of leven van onderdanen, al naar gelang zijn humeur of verborgen bedoeling. In het Romeins-christelijke wereldbeeld kan er tussen mens en God geen ander relatie bestaan dan die tussen Meester en slaaf. Zo werd de hemelse Vader in het christelijk denken een slavenhouder die 'zijn' mensen naar believen als stukken levenloze materie behandelt, die alleen gevoelig voor de wet van de zwaartekracht.

Het Evangelie vergelijkt mensen ook vaak met slaven, dat is waar. 'Maar in de mond van Christus is dat woord een list der liefde', schrijft Simone Weil. 'Slaven, dat zijn mensen die zich met heel hun hart overgeven aan God als slaven.' Mensen die niets liever willen dan in vrije instemming gehoorzamen aan de twee wetten van dit universum, licht en zwaartekracht.

We moeten dus af van dit Romeinse beeld van God als potentaat, waarbij het voortdurend gissen is naar zijn bedoelingen. Wil het christendom toekomst hebben dan moet het weer de nabijheid zoeken van het oorspronkelijke stoïsche denken, aldus Weil.

God heeft geen plan met de geschiedenis. Er is geen voor- of achteruitgang, geen tijdpad naar het Koninkrijk. Op elk ogenblik zijn we even ver verwijderd van de volheid van God, elk moment is een Apocalyps. Het Koninkrijk van God is onder ons. Er is alleen dit universum dat baadt in het licht van zijn liefde. De wereld is te beschouwen als een kunstwerk, dat net als elke artistieke schepping gekenmerkt wordt door een 'doelmatigheid zonder doel'. Het kunstwerk wereld 'wil' niets, het heeft zijn doel in zichzelf. Het vraagt

alleen om in belangeloze aandacht te worden bemind. Zo beantwoorden we de liefde van God.

De Romeinse Stoa pleegden verraad aan de spirituele verwantschap die bestond tussen de Grieken en het Nieuwe Testament, aldus Weil. In beide werelden staan immers nederigheid, gehoorzaamheid en liefde centraal. Wij associëren 'stoïcijns' daarentegen met de apathische onverschilligheid waarmee je de dingen die je niet veranderen kunt het beste maar kunt ondergaan. Dat heeft niks met het oorspronkelijk stoïcisme te maken. De echte stoïcijn leeft niet namelijk vanuit de resignatie, maar vanuit de vreugde waarmee hij alles wat hem zonder zijn toedoen overkomt tegemoet treedt.

De heilige Franciscus van Assisi was dan ook 'een zuivere stoïcijn', in de ogen van Simone Weil. 'Wees geprezen, mijn Heer met al Uw schepselen, vooral door mijnheer broeder zon, die de dag is en door wie Gij ons verlicht, ' zo zong Franciscus in zijn Zonnelied. Dan volgen zuster maan en de sterren, broeder wind, zuster water, broeder vuur, Hij omarmt ook broeder vuur als hij zijn slapen laat werken met gloeiend ijzer om van zijn oogziekte te genezen. Hij vraagt het vuur de kracht te mogen hebben 'je vurige liefkozing te verdragen'. Hij zingt de lof op moeder aarde, 'die ons voedt en leidt, en allerlei vruchten voortbrengt, bonte bloemen en planten,' maar dan in één adem door ook: 'Wees geprezen, mijn Heer, door onze zuster de lichamelijke dood, die geen levend mens kan ontvluchten.'

Dit ja-tegen-al-wat-is is onvoorwaardelijk: 'Alles, zonder uitzondering, vreugde en lijden zonder onderscheid, moet worden ontvangen in eenzelfde houding van innerlijke liefde en dankbaarheid.' *Es muss sein* is het laatste woord.

'Wij moeten vechten tegen de wereld zoals de zwemmer vecht tegen het water, zoals de duif strijdt tegen de lucht, maar wij moeten er van houden zoals de zwemmer houdt van het water dat hem draagt, enz. De stoïcijnen hebben van beide gevoelens een synthese gemaakt, en degene die het meeste van de twee naar voren treedt is de laatste, de liefde tot de wereld'.

Dat betekent niet dat we geen onderscheid moeten maken tussen vreugde en verdriet, pijn en genot. Pijn moet je naar vermogen bestrijden, vreugde mag je ondergaan. De letters in de tekst van de wereld is met verschillende kleuren inkt geschreven. Je moet de rode en de blauwe kleur van het geschrevene niet apathisch door elkaar halen, alsof vreugde of verdriet om het even zou zijn. Doorleef beide tot het uiterste. Schreeuw het uit van de pijn, geniet

extatisch. Wie religieus geniet van de pijn is een spirituele masochist.

Maar net als het kind in de klas, moet je in de oefenschool van het leven ook spiritueel leren lezen. Dan zie je langzamerhand dat letters woorden vormen en dat de woorden zich aaneenrijgen tot tekst. Iemand die niet kan lezen, ziet alleen maar het verschil tussen blauwe en rode letters, tussen geluk en ongeluk. Maar wie de leeskunst machtig is, ziet eerst het woord (liefde) en de tekst (God bemint je) die ze samen vormen; de kleur van de letters doet er niet toe. Zo iemand zal ook als het leven zwaar valt niet twijfelen aan de liefde van God, maar het in vrije instemming aanvaarden.

‘Voor wie deze leerschool dan helemaal heeft doorlopen vormen de dingen en de gebeurtenissen, overal, altijd, de vibratie van hetzelfde, oneindig zachte, goddelijke woord. Dat wil niet zeggen dat hij niet lijdt. Het lijden is de kleur die de gebeurtenissen aannemen.’

-0-

Leren knielen

De laatste zinnen schrijf ik nog net, maar met moeite, neer en over. Ga er maar aan staan, denk ik ondertussen. Je zal maar door een kanker worden getroffen die je met geen hefboom meer te slim af kunt zijn.

Voor het overige kan ik me behoorlijk vereenzelvigen met wat Simone Weil schrijft. Ik deel haar realisme, maar heb tegelijk ook een hang naar mystiek. Ze is een scherp observator, op het cynische af; de transparantie waarmee ze dat opschrijft, vind ik adembenemend mooi. Ze werd ‘gegrepen door Christus’, Solemnnes, Pasen 1938; nu ik kan zelf geen plaats en tijd noemen, maar ook ik weet me gedragen door een liefdevolle Macht die aan mij voorafgaat en mij overstijgt. De stoïsche inslag vervolgens, waarmee zij – nee niet lijdzaam, maar – met overgave het onaanvaardbare aanvaardt, is ook de mijne. En ook ik kan me, net als zij, God niet voorstellen als een kosmische Potentaat, die het universum regeert als ooit de keizer het Romeinse rijk. Maar al weet ik als theoloog niet meer zo goed hoe ‘God’ dan wél te denken, ‘Hij’ is voor mij een Werkelijkheid zo waar als $2 \times 2 = 4$.

Daarom heb ik me hier ook aan haar gespiegeld en gescherpt. Dit type *down to earth*-spiritualiteit bewaart me voor zweverij en laat me toch lichter leven. Zij sterkt me in de overtuiging dat het christelijk geloof geen verlossingsreligie is, maar wel hoop biedt.

‘Het Evangelie bevat geen theologie, maar een duiding van menselijk leven,’ schreef ze. Het presenteert een lezing van vreugde en lijden, schuld en vergeving, dood en leven aan de hand van het verhaal van één mens, die helemaal vanuit God leefde. Zonder een *exit option*. In het jargon van de theologie: de opstanding werpt licht op het kruis, maar heft het niet op.

God is geen ‘deus ex machina’, schrijft verzetsstrijder en theoloog Dietrich Bonhoeffer, die net als Simone Weil de Tweede Wereldoorlog niet overleefde. God komt je niet als een duveltje uit een doosje redden als je in de penarie zit. In een brief van 27 juli 1944, geschreven vanuit de gevangenis waar hij zijn executie afwacht, schrijft hij: ‘Wie gelooft in de verlossingsmythen kan altijd wegvlugten van zijn taak en zijn moeilijkheden naar het laatste toevluchtsoord, de eeuwigheid. Niet de christen. Hij moet het aardse leven tot de bodem doorleven, net als Christus (‘Mijn God, mijn God, waarom hebt Gij mij verlaten?’)

In een tijd waarin we de neiging hebben alsmaar lichter te willen leven, is dit soort spiritualiteit een goede tegenhanger. Zij zet zwevers weer met beide benen op de grond. ‘Wij Westerse mensen vergeten dat we over een blijde kern beschikken die altijd tot je beschikking is’, schrijven de auteurs van *Living Light. Een lightstyle inspiratieboek*. Ik voel meer voor: ‘Gods goedheid is te groot voor het geluk alleen. Zij gaat in alle nood door heel het leven heen’, een regel van Willem Barnard uit het Liedboek van de Kerken (Gezang 223).

Ik had voor die levenshouding ook bij de orthodoxe christen Bonhoeffer te rade kunnen gaan, maar heb voor Simone Weil als religieus buitenbeentje gekozen. Het doet er niet zoveel toe, ben ik geneigd te zeggen; het gaat ook niet zozeer om hun theologische theorie, maar meer om het getuigenis van hun leven. Of je spiritualiteit *down to earth* is of niet, wordt niet door je leer maar door je leven bepaald.

‘Niet spreken maar doen is haar primaire bestaanswijze’, zegt Ger Groot ook terecht over religie. Ook de moderne godsdienst is teveel verinnerlijkt en vergeestelijkt. De theologie (met name de protestantse) heeft die tendens tot vervluchtiging van het leven alleen maar versterkt. ‘Als godsdienst in de laatmoderne tijd nog een rol van betekenis kan hebben,’ schrijft Groot, ‘dan kan dat slechts zijn als tegenkant van de internaliseringsdrift die voor dat denken zo kenmerkend is. Anders dan de religie zo lang heeft gemeend, is zij niet in de eerste plaats een zaak van het hart maar van het lichaam, niet van het denken maar van het doen, niet van de beschouwing die het fysieke overstijgt maar van de ervaring die

het fysieke in zijn onontkoombaarheid erkent. Zij zegt wat gelovigen al zo lang hebben geweten: dat mensen geen engelen zijn en al helemaal geen goden zijn, maar lichamelijke wezens die gebonden zijn aan de beperkingen van de werkelijkheid.'

In de 12^e eeuwse kleine kapel onderin de basiliek Santa Maria degli Angeli, waar Franciscus van Assisi, de dichter van het Zonnelied, vaak had gebeden, 'dwong iets dat sterker was dan mij, voor de eerste keer van mijn leven, mij op de knieën,' schrijft Simone Weil. Is knielen niet ook het krachtigste religieuze medicijn tegen de duizeling van het spirituele zweven? Je geeft je lichaam totaal aan de zwaartekracht, en maakt het klein voor de Schepper van het universum dat zich boven je welft.

Ik noem de naam van Etty Hillesum (1914-1943), de vrouw die zich in haar oorlogsdagboek omschreef als 'het meisje dat leerde knielen'. Etty Hillesum, net als Simone Weil jodin, niet religieus opgevoed en mystica tegen wil en dank, overleefde ook de oorlog niet. Maar hoe dichtert het net van de Jodenvervolging zich om haar spant, des te sterker raakt ze ervan overtuigd: 'Het leven is mooi. En ik geloof in God. En ik wil midden daartussen zitten, wat de mensen "gruwelen" noemen en dan nog zeggen: het leven is mooi.' Net als de middeleeuwse mystica Hadewych ('alle dinghe syn mi te inghe, ick ben so wied') is ze innerlijk vervuld van God: 'Ik dank je ervoor dat ik zo vol wijdsheid mag zijn soms, die wijdsheid is toch niets anders dan een vervuld zijn van jou.'

Staat Etty Hillesum nog met beide voeten op de grond? 'Het is me nog steeds zo wonderlijk te moede', schrijft ze in haar religieuze *Entdeckersfreude*. 'Ik zou kunnen zeggen: net of ik zweef in plaats van ga, alsof ik niet toch ook zo midden in de realiteit sta en precies weer waar het om gaat.' Haar huisarts vindt eigenlijk ook dat ze zweeft: 'De dokter zei gisteren dat ik een te sterk innerlijk leven leid, dat ik te weinig op de aarde leef en al bijna aan de grens van de hemel en dat mijn fysiek dat alles niet dragen kan.' 'Waarom mag ik niet in de hemel leven? roept ze uit. 'De hemel leeft in mij.'

Maar hoe dichterbij de Duitse vernietigingsmachine komt, met des te meer energie zet Etty zich in voor de mensen om haar heen. 'Ik voel zwaar de verplichting op me rusten (...) Ik heb werkelijk verplichtingen, morele verplichtingen,' lezen we. 'Ik geef me rekenschap van alles tot in de kleinste details, ik geloof wel dat ik ... met m'n twee voeten staan blijf op de hardste bodem van de hardste realiteit.' Ze is stoïsch in de Griekse, niet in de Romeinse zin van het woord in het aanvaarden van het onafwendbare. Ze is woedend op het regime dat zo met mensen omspringt. 'Mijn aanvaarden is geen resignatie of willoosheid.'

Je vraagt je af: hoe kan iemand die zo licht in het hoofd is zo'n zwaar leven aanvaarden? Daar kun je over filosoferen, in een exegese van haar brieven en dagboeken.. Maar je kunt ook zeggen: doordat ze kon knielen. Het meisje dat niet kon knielen leerde het toch 'op de ruwe kokosmat in een slordige badkamer.'

Etty Hillesum noemt het knielen het intiemste dat ze heeft, intiemer dan haar (toch bepaald niet preutse) seksualiteit. Knielen is de meest lichamelijke, de meest persoonlijke, en de meest nederige handeling in de religie.

Etty Hillesum had misschien niet het filosofische talent van een Simone Weil, maar deelde wel de religieuze intuïtie over wat je te doen staat als je licht en zwaar in je hoofd niet meer bij elkaar krijgt. Ze ging spontaan op haar knieën. Op hetzelfde moment als ze de moed krijgt 'om de naam God uit te spreken', overkomt haar hetzelfde als Weil in de kapel van Assisi. Ze verwoordt het precies zo, alsof ze door een goddelijk 'Es muss sein' op de knieën gedwongen wordt.

'Gisterenavond, vlak voor het naar bed gaan, lag ik opeens geknield midden in deze grote kamer, tussen de stalen stoelen en op het lichte matting. Zómaar vanzelf. Naar de grond gedwongen door iets dat sterker was dan ikzelf. Een tijd geleden zei ik tegen mijzelf: ik oefen me in het knielen. Ik geneerde me nog teveel voor dat gebaar, dat even intiem is als de gebaren der liefde waarover men ook niet spreken kan als men geen dichter is.'

Het blijft niet bij één keer, maar wordt een persoonlijk ritueel, dat ze op de meest ongebruikelijke momenten en plekken voltrekt. Keer op keer meldt ze dat ze weer op de knieën ging. 'Vanochtend, in de grauwe schemering, in een aanvechting van onvrede, vond ik mezelf opeens plotseling opeens op de grond, geknield tussen Hans afgehaalde bed en z'n schrijfmachine, in elkaar gedoken, m'n hoofd op de grond.' 'En nu moet ik soms opeens zomaar knielen, zelfs op een winternacht in de kou voor m'n bed. Toegeven 'aan de behoefte ergens in een rustige hoek neer te knielen' helpt haar om innerlijk overeind te blijven. 'Dat is altijd mijn laatste remedie, uit het bed springen en knielen in een verborgen hoekje van de kamer.' 'Ik zou me kunnen voorstellen dat er tijden kunnen komen waarin ik dagen achtereen geknield lag,' lezen we als de jodenvervolgung toeneemt en het net zich rond haar sluit. 'Het enige menswaardige gebeuren dat ons mensen nog gebleven is in deze tijd: het knielen voor God.'

Ook als we niet meer weten wat het betekent om in God te geloven, of zelfs 'God' als concept niet eens meer kunnen dénken, dan is dit misschien het meest passende religieuze gebaar dat zwevers en

andere spirituelen zich eigen kunnen maken: knielen – als het moet met je blote knieën op een kokosmat.

-0-

Voor dit essay is gebruik gemaakt van:

Theo de Boer & Ger Groot, Religie zonder God. Een dialoog, Amsterdam 2013

Etty Hillesum, Het werk 1941 – 1943, Amsterdam 2012

Milan Kundera, De ondraaglijke lichtheid van het bestaan. Weesp/Baarn 1985

Frits de Lange, Totale beschikbaarheid. Het ethos van Simone Weil, Baarn 1990

Ad Verbrugge, Staat van verwarring. Het offer van liefde, Amsterdam 2013

Paul Verhaeghe, Identiteit, Amsterdam 2013

Dirk de Wachter, Borderline Times. Het einde van de normaliteit, Tielt 2012

Simone Weil, Attente de Dieu, Parijs 1949 (Ned. : Wachten op God, Utrecht 1962)

Simone Weil, L'Enracinement. Prélude à une déclaration des devoirs envers l'être humain, Gallimard Parijs 1949

Simone Weil, Leçons de philosophie (Roannes 1933 - 1934), présentées par Anne Reynaud-Guérithault, Parijs 1959

Simone Weil, La pesanteur et la grâce, Plon, Parijs 1947 (Ned. : Zwaartekracht en genade, Tielt 1954)